Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1986
чылдың
сентябрь
5
пятница
№ 209 (13209)

1925 чылда үндезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

ЧӨВҮЛЕЛ ХУРАЛ БОЛГАН

Сентябрь 3-те СЭКП ТК-ның килдистери чөвүлел хурал эрттирген. Аңаа ажылчы чоннарның экономиктиг өөредилгезиниң айтырыгларын харыылап турар ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң министрлериниң оралакчылары база күрүне комитеттериниң даргалары, СЭКП ТК-ның, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның, СЭКП ТК-ның чанында Бүгү-эвилелдиң политиктиг чырдынышкын бажыңының, профэвилелдериниң адырлар аайы-биле ТК-ларының, «Билиг» ниитилелдериниң харыысалгалыг ажылдакчылары киришкеннер.

СЭКП ТК-ның Пропаганда килдизиниң эргелекчизиниң бирги оралакчызы П. Я. Слезко илеткел кылган.

Чөвүлел хуралга СЭКП ТК-ның «1986—87 өөредилге чылында ажылчы чоннарның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин организастаар дугайында» доктаалының күүселдезиниң талазы-биле министерстволарның болгаш ведомстволарның, ажыл-агый болгаш профэвилел органнарының сорулгаларын чугаалашкан, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, СЭКП ТК-ның июнь (1986 чыл) Пленумунуң документилерин болгаш материалдарын улам ханы өөренип көөрүн хандырарының, улус ажыл-агыйының аңгы-аңгы адырларының спецификазын барымдаалап бүдүрүлгениң интенсификастаарының, политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазын эде тургузарын белеткээриниң айтырыгларын чугаалажып көрген.

(СЭТА).

ДҮРГЕН БОЛГАШ БҮРҮН АЖААР

Чаъс-чаашкынныг болгаш доңаттарлыг күстүң бо хүннеринде республиканың тараажыларының, көдээ ишчилериниң, бүгү чонунуң мурнунда тодаргай болгаш харыысалгалыг сорулга салдынган: 161 муң гектар чериниң дүжүдүн ажаар, күрүнеге 40 муң тонна тарааны дужаар, тараа садарының планын сентябрь 15-те күүседир, тараа ажаалдазын сентябрь 20-ге чедир, а бүгү хову ажылдарын октябрь 10-га чедир бүрүн доозар. Күскү хөрзүннү ажылдап кылырын чогуур үезинде доозуп, саваңның шуптузун ажаап, мал чеминге белеткээр.

Он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүнүң ажаалдазы бо хүннерде ажыл-агый бүрүзүнде эгелээн. Сентябрь бирге чедир ажаар ужурлуг шөлдүң 19,5 хуузунуң, 29779 гектар чериниң дүжүдү ажааттынган. Ажааган чериниң 48,6 хуузунуң азы 14475 гектарының тараазы бастыртынган, оон 15335 тонна тараа ажаап алдынган. Бир гектарга онааштыр дүжүт 10,6 центнер болган. Тес-Хем район тараазының 41,4 хуузун кестирип, 63,9 хуузун бастырып алган. Каа-Хем район 28,4 хуузун кестиргеш, оон 62,2 хуузун бастырган.

Бо чылдың дүжүдүнүң ажаалдазы берге байдалдарда. Каа-Хемниң, Таңдының, Бии-Хемниң болгаш өске-даа черлерниң ажыл-агыйларында чиглээн болгаш хенчелеп үнген тараа хөй. Ындыг тарааны дүрген быжырар сорулга-биле самолёттан химиктиг бүдүмелдер чаштырып, чамдык хемчеглерни ап турар. Сөөлгү чаъс-чаашкынның болгаш хаттың соонда ушкан тараа база көвүдээн. Ынчангаш дүжүт ажаалдазынга эртемниң чедиишкиннериниң болгаш мурнакчы дуржулганың долу ажыглаары, бүгү аргаларны хереглээри негеттинип турар. Ажылды организастаарын бригада, звено, шак бүрүзүнге экижидери, ону шалыпкын болгаш билдилиг удуртуру, ажылдың кезик бүрүзүнүң канчаар боттанып турарын хайгааралга алган турары чугула.

Тарааның чидириин каяа-даа — шөлге-даа, комбайнга-даа, оон сөөртүрде-даа, шаңга-даа — болдурбас херек. Комбайннарда, сөөртүр болгаш арыглаар машиналарда тараа төктүр черлерни сыскыыр, техниканың бүгү кезектерин тараа төгүлбес кылдыр таарыштырар. Ылаңгыя комбайн бүрүзүнүң барабанын чаңгыс-даа бүдүн мажак эрттирбес, тарааны чуура какпас кылдыр эдер. Ушкан тарааны ажаарынга сып көдүртүр тускай херекселдерни комбайн бүрүзүнге ажыглаар.

Эрткен чылдарның дуржулгазы болгаш мурнакчы ажыл-агыйларның ажылы улуг-улуг ажаалда-транспорт комплекстериниң ажыктыын бадыткаан. Ындыг комплекстерге ажылды башкарары болгаш контрольдаары эптиг, техниктиг ажаалда болгаш септелге чорудары дүрген. Бөлүк улусту черге чемгерери безин белен. Ооң үүрмек бригадалардан болгаш звенолардан артык үнелиин Таңды, Бии-Хем, Кызыл районнарның ажыл-агыйларындан, ылаңгыя «Тиилелге», «Кызыл тараачын» совхозтардан көрүп, олардан үлегерни ап болур.

Тарааны бастырып турар комбайннарның ажылын дүргедедир, оларның машина манап туруп алырын болдурбас сорулга-биле шөлдерге түр шаңнарны кылыры, тараа урар трактор тергелерин тургузары чугула. Кысказы-биле чугаалаарга, дүжүт ажаалдазын дүргедедир бүгү хемчеглерни алыр, курлавырларны тыптынар херек.

Дүжүт ажаалдазын шалыпкын болгаш шынарлыг чорударынга материалдыг болгаш моральдыг идиг бериишкиннерин ажыл-агый, бригада болгаш звено бүрүзүнге ажыглаар. Ажаалдада, сөөртүлгеде, шаңда — кайда-даа кижи бүрүзү чүнү кылырын, чүү хирени кылырын болгаш кайы хирени алырын база канчаар ажылдаарын баш бурунгаар билген турарын партия, совет, ажыл-агый удуртукчулары, комсомол, профэвилел болгаш хөй-нийти ажылдакчылары чедип алган турар ужурлуг. Социалистиг чарышты чер болганга өскүдер, ооң тиилекчилеринге күш-ажылчы алдар тугун көдүрер, комбайннарга беш-адырлар кадаар, туктар болгаш вымпелдер азар талазы-биле ажылдарны хүннүң чорудары чугула.

Дүжүт ажаалдазында кижилерниң бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга болгаш шаптык чок дыштанырынга таарымчалыг байдалдарны тургузар. Оларның аъш-чемин экижидер, чемненир үезин таарыштырар. Оларны дериг-херекселдер-биле, тускай хептер-биле хандырар. Арыг-шеверни болгаш культура-массалыг ажылдарны бедик деңнелге тургузар. Чер бүрүзүнге күш-ажылдың кижизинче чогуур кичээнгей салдынган турарын чедип алыр. Ынчан чымыштыг ажылда кижиниң сеткили сергек, соруу быжыг, үүлези бүдүнгүр болур.

Агаар-бойдустуң байдалы дүжүт ажаалдазын улам дүргедедирин негеп келген. Даглар баштарында хар чаапкан. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик болгаш өске-даа районнарның чамдык ажыл-агыйларының девискээринде хар чаапкан. «Барлык» совхозтуң ийи муң гектар тараазы хар адаанга ийи хүн дургузунда чыдып келген. Чаашкынның уржуундан оруктар үрелип, шаңнар малгашталып турар. Дүжүт ажаалдазында бо болгаш өске-даа бергелерни ажып эртеринге кижи бүрүзү киржип, планныг онаалдаларны болгаш социалистиг хүлээлгелерни боттандырарынга бүгү күжүн, арга-дуржулгазын бээр ужурлуг.

Шупту — дүжүт ажаалдазынче!

Хову ажылдарын кыска хуусаада, бедик деңнелге, организастыг доозар дээш социалистиг чарышты улам калбартыыл

Күш-ажылчы алдарның тугу!

«Шын» солуну бөгүн КҮШ-АЖЫЛЧЫ АЛДАР ТУГУН Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң бригада керээзи-биле ажылдап турар Чеди-Баш бригадазының кежигүннери Ким-оол Делгерге болгаш Валерий Койгунмайга тураскаадып көдүрдү.

Хоочун комбайнер, коммунист Ким-оол Делгер бо хүннерге чедир 230 гектар чериниң тараазын чыттыр кестирген, аныяк механизатор Валерий Койгунмай 158 тонна тарааны бастырган. Олар — чеди хонуктуң түңнели-биле бригадада социалистиг чарыштың тиилекчилери.

Тараажылар, тарааны кыска хуусаада, чидириг чок ажаар дээш демиселге эң идепкейлиг киржиңер!

АЖААЛДАНЫҢ МУРНАКЧЫЛАРЫ

ЧУРУКТАРДА: Каа-Хем районда «Совет Тыва» совхозтуң Чеди-Башта дүжүт ажаалдазында чолаачы Алдын-оол Сарыг кызыл-тасты шаңче дажыглаар хүлээлгезин эки күүседип турар. Каа-Хемни кежип, тараа чедирер белен эвес ажылдың мурнуку одуруун ол ээлевишаан.

Ол-ла ажыл-агыйда дөрт чыл ажыг чолаачылаан Михаил Мижит-оол база-ла Чеди-Баштың шөлдеринде чаагай үнген кызыл-тасты машиназынга ургаш, суурда шаңче чедирип турар. Бо чолаачыларның машиналарының кузовтарындан тараа төгүлбес.

Бо чылдың дүжүдүн чидириг чокка, кыска хуусаада ажаап алырының чарыжы чолаачылар ортузунда чоруп турар. Ол чарышка совхозтуң чолаачылары идепкейлиг киржип, дүжүттүң маадырларының саны хүннүң-не көвүдеп турар.

О. ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

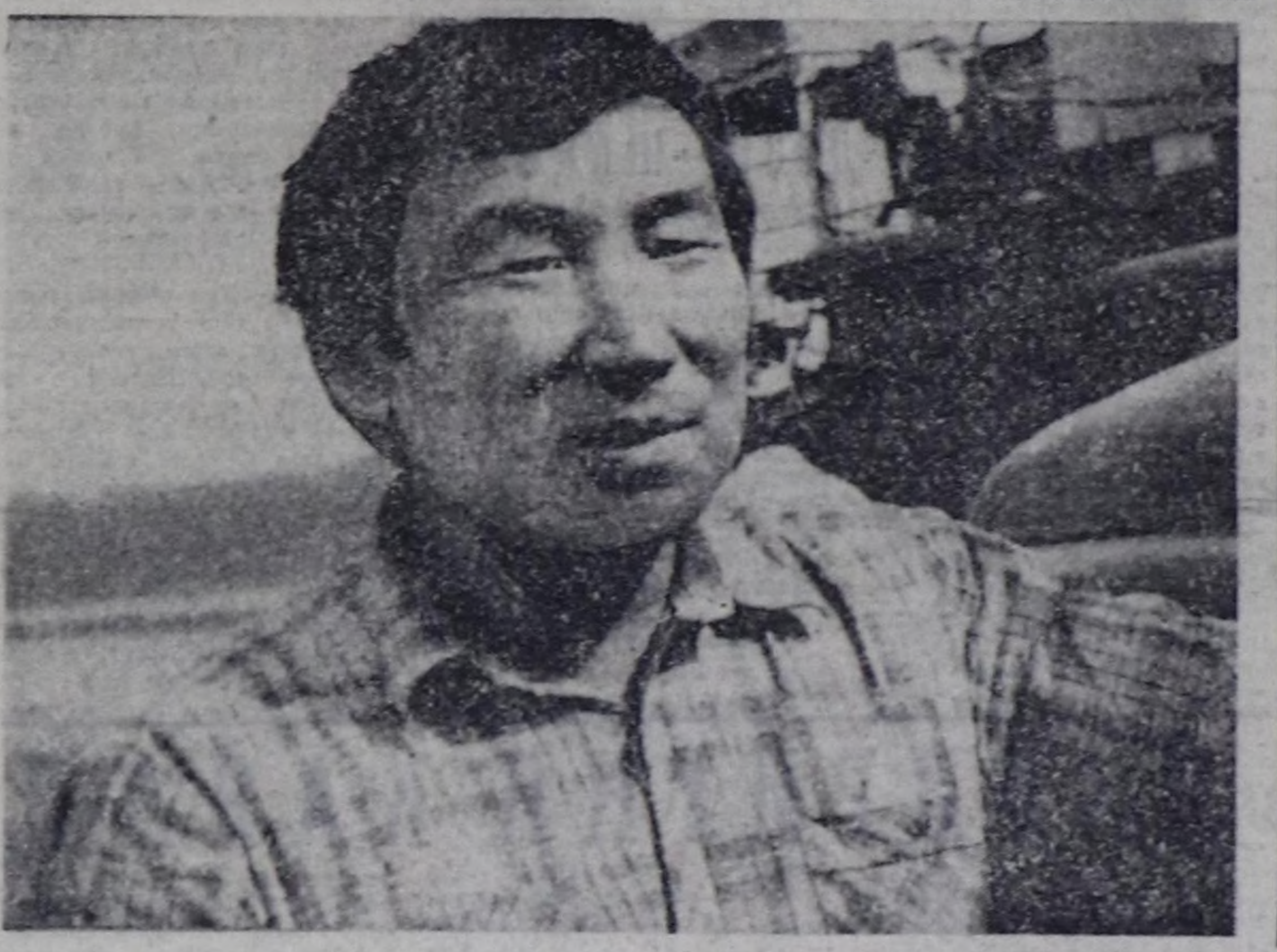

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНДА

Он бирги беш чылдың планның онаалдаларын болгаш социалистиг хүлээлгелерин күүседиринге чедип алган чедиишкиннери дээш ССРЭ-ниң Ыяш ажыл-агыйының талазы-биле күрүне комитединиң каттыжышкыннарының, бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының эң шылгараан бөлүк ажылчыннарын, инженер-техниктиг ажылдакчыларын болгаш албан-хаакчыларын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1986 чылдың август 13-те Чарлыы-биле ССРЭ-ниң орденнери-биле болгаш медальдары-биле шаңнаан. Оларның иштинден **Тыва АССР-ден:**

Улустарның найыралы орден-биле

Василий Георгиевич **Нелюбов** — Каа-Хемниң ыяш ажыл-агыйының чолаачызы.

«Хүндүлелдиң Демдээ» орден-биле

Фахриддин Нуралиевич **Ашуров** — Чадааның ыяш ажыл-агыйының чолаачызы.

Күш-ажылчы Алдар орденниң III чергези-биле

Владимир Серен-Чимитович **Ооржак** — Тожунуң ыяш ажыл-агыйының ыяш дилдирер бригадазының бригадири.

«Күш-ажылчы эрес-маадырлыг чорук дээш» медаль-биле

Николай Тимофеевич **Махнёв** — Балгазынның ыяш ажыл-агыйының лесниги.

«Күш-ажылчы шылгарал дээш» медаль-биле

Чорбаа Алексеевич **Арнак** — арга-арыгны ужар чүүлдүң дузазы-биле камгалаарының болгаш ыяш ажыл-агыйын камгалап хайгаараарының Красноярск баазазының парашютчузу.

Хоюг-оол Долаанович **Билдинмаа** — Шагаан-Арыгның ыяш ажыл-агыйының лесниги.

Мария Семёновна **Якимова** — Тыва АССР-ниң Арга-арыг ажыл-агый министерствозунуң кол бухгалтери.

Бистиң чуртувуста ССРЭ

АЛМА-АТА. Казахстанда эң-не узун хлеб конвейери ажылдап турар! Кур чер демир-оруунуң ажыл-ишчилери Павлодардан Уралче чаа дүжүттүң тараазын чүдүрген баштайгы эшелоннарны чорудупканнар. Бүдүн чартык муң километр узун оруктуң схемазынга диспетчерлер оларга ногаан оттуг маршрутту ажыдып берген. Тараа чүдүрген поездилерниң доктаавайн чорууру-биле бүгү-ле станцияларда семафорларны ажыткан.

Бо хүннүң бүдүүзүнде улуг ажылды кылып чорутккан. Белеткелчилер-биле кады демир-оруукчулар элеваторларже баар оруктарга тараа чүдүрер черлерни көвүдеткен, вагоннарны тараа-биле долдур чүдүрерин дүргедедип турар бедик бүдүрүкчүлүг техниканы эптеп тургускан.

Оруктуң ажылдакчылары тараа хүлээп алыр эң улуг бүдүрүлгелерни бодунуң төп компьютеринге кожуп алганнар. Ол баш бурунгаар элеваторларда тарааның бар-чоруунуң дугайында медээни бээр болгаш оон хамаарыштыр курут вагоннарны чорударын планнаар болгаш поездилерниң кээп турарын баш бурунгаар дыңнадып турар.

— Ооң-биле кады ажылдың баштайгы хүнү хлеб сөөртүрүнүң схемазында четпестерни тодараткан. Поездилерни графикте көрдүнгенинден оожум чыскаап турар. Белеткелчилерниң ажыглап турары локомотивтерниң күчүзүнүң эвээжи болгаш оларның чедишпейн турары амдызында сөөртүлгениң темпизинге салдар чедирбейн турар. Ынчалза-даа тараа ажаалдазының кидин түлүк үезинде, тарааны сөөртүрүнүң хемчээли элээн каш катап өзе бээрге, ол чорук транспорт конвейериниң ажылынга шыңгыы моондак болу берип болур — деп, Кур чер оруунуң кол диспетчери М. Абдуллаев чугаалаан.

Илереп келген четпес чүүлдү чок кылыры-биле станцияларда ажылдап турар тепловозтарны ажылдың кужениишкинниг графиинче шилчидерин шиитпирлээн. Ол чорук эвээш санныг тепловозтарны ажыглаар арганы бээр.

ХЕМЧИКТИҢ ШӨЛДЕРИНДЕ

Чөөн-Хемчик районнуң ажыл-агыйлары ниитизи-биле 1922 гектар шөлдүң тараазын кестирген. Ооң иштинде 1732 гектарны чыттыр кестирген, 764 гектарның тараазын бастырган, оон 995 тоннаны ажаап алган.

«Чыраа-Бажы» совхозтуң шөлдеринде 119 гектар кызыл-тасты, 119 гектар арбайны, 171 гектар чинге-тарааны чыттыр кестирген. Ооң иштинде 180 гектарның тараазын бастырган. Ол ышкаш 189 гектарда кызыл-тасты, чинге-тарааны дорт кестирген. Совхозтуң шаңында 427 тонна чаа дүжүт кирген, ону кургадып, арыглап турар.

«Тыва» совхозтуң шөлдеринде 300 гектарда арбайны чыттыр кестирген, ооң иштинде 190 гектарны бастырган, 339 тонна тараа шаңда кирген.

М. ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик районнуң агроүлетпүр каттыжышкынының диспетчери.

УЛАМЧЫЛАВЫШААН

«ҮТКА 25 чылы» совхозтуң Иштии-Хем салбырында кукурузаның болгаш тарымал тооруктуң ногаан массазын кестирип, силостаан. План ёзугаар 5608 тоннаны салыр турган, херек кырында сентябрь 1-ге чедир 5608 тоннаны белеткээн. Салдынган силостуң 56 хуузу эки шынарлыг болган.

Силосту Иштии-Хем сүт-бараан фермазының болгаш Шойлуг-Дөңде семиртилге пунктузунуң чоогунда оңгарларда урган. Ол ажылдарга пенсионерлер Андрей Доржу, Борбак-оол Моңгуш, Серээ Кара-Сал, трактористер Шалыы Сандак, Александр Кызыл-оол олар идепкейлиг киришкеннер.

Силос салырын ам-даа уламчылап турар.

С. МОН.

КҮҮСЕТТИНЕР

Орук дургаар силос сөөрткен машиналар Туран хоорайның бодундан эгелээш, асфальтылыг орукту кежилдир ховудан удур-ледир шууражып алган чоруп турлар. «Өөк» совхозче баар орук аксы черде машина, комбайн дээш ында турган бар-ла техника чаңгыс черде чыглы берген болду. Чедип келиривиске хуралдаап турлар.

— Планыңар күүселдези кайы хире чоруп турарыл? — деп, «Кызыл тараачын» совхозтуң директору Владимир Рудольфович Евсеевтен айтырдым.

— Бо чылын бистиң планывыс улуг. Сигенни — 3045, сенажты — 4040, силосту — 1600 тоннаны белеткээр бис. Ам херек кырында 2700 тонна сиген, 3000 ажыг тонна сенаж, 10 муң хире тонна силосту белеткеп алган бис. Ниитиниң малынга быжыг чем-суурну белеткеп алырынга бар турган күжүвүстү ындаар мөөңнээн. Ийи дугаар бригададан бир звено бо шөлде кукурузаны кезери-биле быжыглаттынган. Звено бүрүн механизастаттынган. Комбайннар үрели бээр болза, ону дораан кыла кааптар каңнаар аппарат база белен. Слесарьны доктаамал мында быжыглаан улус бис. Оларның-биле кады эдикчилер артык кезектери-биле үрелген комбайннарны септээринге улуг-хуузун киирип турар. Ажыы-биле чугаалаарга, кукурузаның сырый болгаш чаагай үнгенинге ындыг чүве ийикпе, комбайннарның ийи кожа турар илчирбелери болган чок-ла үстүп каар, ременьнер артпас, салаалары сыйлыр мындыг чүве-дир. Районнуң автотранспорт бүдүрүлгезинден айтырып чеде бээрге чок болур. Оон башка техникада үрелиишкин шоолуг болбайн турар. Ниитизи-биле мал чеми белеткээр планывысты сентябрьның 15-те доозар деп сорулгалыг улус бис — деп, директор бүзүрелдиг чугааланды.

Сөөлгү он хонуктуң түңнели-биле алырга комбайнерлерниң аразындан ажылынга шылгарап турарлар база бар. Петр Чолдак-оол биле Леонид Симоненко хүнде 2400 тонна силосту кезер турган болза, олар хүнде үш муң тоннаны кестирип турар. Ол норманы Петр Шилов, Александр Мусин, Степан Бовкун олар күүседир дээш бедиткен хүлээлгени алган ажылдап турары өөрүнчүг. Комбайннарны ажылга туруушкун болдурбазы-биле 10 КамАЗ машинаны быжыглаан. Оларның кайызы-даа 25 тонна ногаан массаны бир рейсте-ле сөөртүр.

Механизаторларны ажылдап турар черинге кээп чемгерип турар. Олар сүт, эът болгаш сметана өртээниң чүгле 50 хуузун төлээр.

Совхозтуң дирекциязы механизаторларның хандырылгазынче болгаш амыдырал-чуртталгазынче доктаамал сагыш салып турар. Дүжүт ажаалдазының соонда тараа кудуруун совхозтуң ажылчыннарынга хууда малын чемгерери-биле чиик өртекке садар. Ол ышкаш картофель, ногаа олуртуру-биле черни чардырып бээр.

Ынчангаш механизатор бүрүзү бодунуң төрээн совхозунуң ажыл-ижи дээш, мал чеминиң продуктуларын бүдүреринге планныг онаалдаларын күүседиринге улуг-хуузун киириштирип ажылдап турары оон-на илдең.

М. ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

МООН АЛГАШ КӨӨРГЕ

Таблицада сентябрь 1-ге чедир республикада дүжүт ажаалдазының чоруп турарын көргүскен: бирги одуругда — тараазын кескен шөл (хуу-биле), ийигизинде — тараазын бастырган шөл (хуу-биле), үшкүзүнде — бир гектар шөлден алдынган дүжүт (центнер-биле).

Бай-Тайга	26,7	100	11,3
Мөңгүн-Тайга	—	—	—
Барыын-Хемчик	11,8	100	12,4
Өвүр	—	—	—
Сүт-Хөл	26,5	68,2	15,9
Чөөн-Хемчик	14,2	33,2	10,1
Улуг-Хем	13,2	72,8	13,5
Таңды	19,6	47,6	11,0
Бии-Хем	14,6	37,9	10,9
Тожу	—	—	—
Каа-Хем	28,4	62,2	8,7
Тес-Хем	41,4	63,9	6,7
Эрзин	13,6	100	8,5
Кызыл	20,3	12	10,7
Республика	19,5	48,6	10,6
1985 чылдың сентябрь 2-де	4,8	29,8	9,4

Эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, республикада кестинген тараа ниитизи-биле барык беш катап хөй. Таңды, Бии-Хем, Каа-Хем, Тес-Хем районнарның ажыл-агыйлары тараа кестирер планнарын 30-40 хуу күүседи бергеннер. Олардан 3084 гектар шөлдүң дүжүдүн ажаар. «Ленинчи орук» совхоз планның чартыындан ажыр 57,7 хуу күүседип алган. Ол ышкаш «Кызыгаар» болгаш «Чаа орук» совхозтар 695 гектар болгаш 510 гектар тараа кестирерин тус-туста 59,3 болгаш 51,4 хуу боттандырган.

Республика бир гектардан дүжүттү ап турары эрткен чылдыындан 1,2 центнер хөй. Ажыл-агыйлардан «Күш-ажылдың хостуу» 20,4, Карл Маркс аттыг совхоз 19,5, «Чыраа-Бажы» 17, «Октябрь 30 чылы» болгаш «Алдан-Маадыр» совхозтар 169 болгаш 16,5 центнер дүжүттү ап, мурнуку одуругда чоруп турарлар. Ол чорук оларда ажылды шын организастааны, ажаалданың технологиязын шын сагып турарын көргүзүп турар. Шөлдериниң дүжүткүрүн чедип ап турар ол болгаш өске-даа ажыл-агыйлар моон соңгаар-даа бүгү шөлдерден эң хөй дүжүттү чидириг чок ажаап алырын уламчылаар херек.

Районнарда тараа шөлүнден чегенчиг дүжүт ап турар ажыл-агыйлар бар боор турары үениң негелдезинге канчап-даа таарышпас. Чижээлээрге, республиканың база бир тараалаң ажыл-агыйы «ҮТКА 25 чылы» эң сөөлгү черде чоруп, бир гектардан чүгле 2,9 гектар дүжүттү ажаап ап турар. Ынчангаш шөлдерниң эң дүжүткүрү болгаш эң эвээш дүжүткүрү оларда болуп, ажыл-агыйлары шак ындыг удурланышкак көргүзүглерлиг боор турар. Ол ышкаш «Ак-Туруг» 3,8, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхоз 5, «Енисей» 6,8 центнер дүжүттү эрткен хонуктарның түңнелдери-биле алган.

Ынчангаш бүгү ажыл-агыйлар өстүрүп алган дүжүдүн долузу-биле кыска хуусаада ажаап ап, чидириглерни болдурбас дээш бүгү хемчеглерни алыр херек.

Шынга харыы

ЧЕТПЕСТЕР ЭТТИНГЕН

№ 183 «Шынга» парлаттынган рейд материалынга ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң шаңнарында болгаш дуржулга станциязының № 3 хову-трактор бригадазында харыысалгалыг ажыл — дүжүт ажаалдазынга белеткелди чугулалап көрбейн турарын шүгүмчүлээн. СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретары В. Д. Куркутов биле Көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының директору В. А. Барышников аңаа мындыг харыыларны чорутканнар:

«ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң төп шаңында август 25-ке чедир 3,5 муң дөрбелчин метр шөлдү бетоннаан. Тараа кургадыр чериниң тудугзары дооступ турар. Минералдыг чемиштиилгелер болгаш химиктиг бүдүмелдер шыгжаар складтарны септеп белеткээн. Ынчалза-даа Успенка салбырның шаңында тараа урар серилерниң септелгези шывыг чогундан саадап турар.

Дуржулга станциязының хову бригадаларын ажаалда мурнунда белеткеп дooскан. Бүгү комбайннарны септээн, олар ам дүжүт ажаалдазында ажылдап турарлар. Бригада турлагларында көскү агитацияны дерээн. Социалистиг чарыштың негелделерин ажылдап кылган, механизатор бүрүзүнге онаалдаларны таныштырган. Бо хүннерде № 3 бригаданың шупту 6 жатказы ажылдап, тарааны чыттыр кестирип турар. Бригада турлааның чоогунда демир-дести ажаалда соонда дораан чайладырын шиитпирлээн».

ЭКОНОМИКА КАМНАЛГАЛЫГ БОЛУР УЖУРЛУГ

ОТЧЁТ-УЧЁТТУ САЙЗЫРАҢГАЙЖЫДАРЫ-БИЛЕ

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринде экономика айтырыглары, ооң иштинде бухгалтер учёдун улам ыңай сайзыраңгайжыдары база бир кол черни ээлеп турар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Улус ажыл-агыйында бухгалтер учедун сайзыраңгайжыдар талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» доктаалында материалдыг, күш-ажыл болгаш акша-херекси курлавырларын камналгалыг, чөп ажыглаарынга, социалистиг өнчүнү камгалап кадагалаарынга контрольду чорударынга, ажыл-агыйжы эвес, төтчеглекчи чоруктар-биле демиселди күштелдиреринге бухгалтерия ажылдакчыларының харысалгазын бедидериниң чугулазын айыткан.

Республиканың улуг бүдүрүлгелериниң бирээзи В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинатта партияның XXVII съездизиниң шиитпирлерин амыдыралга боттандырар, бухгалтерия учедун сайзыраңгайжыдар дээш эвээш эвес чүүлдер кылдынгылаан. Эрткен сес айларда комбинат продукцияны сайгарарының планын 106,9 хуу күүсеткен. Пландан ажыр 404 муң рубльдиң арыг орулгазы алдынган, дебитор өрези бо чылдың январь эгезинден бээр 63 муң рубльге кызырылган.

Ындыг улуг бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазын контрольдаары бедик деңнелдиг учет, отчет чокка болдунмас.

Ылаңгыя СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлеринге дүүштүр комбинаттың бухгалтерия коллективи чаа ёзу-биле ажылдаарының, эде тургустунуушкунуң сорулгаларын эки билип, ажылынга чаа деппилгелиг аргаларны дилеп тып, ажыглап турар. «Бухгалтер учёдунуң шынарлыг, оперативтиг болурун сайзыраңгайжыдары, ооң контрольдаар талазын күштелдирери, отчет көргүзүглерниң ылаптыг, шынныын хандырар, учет-саналга ажылдарын механизастаарын болгаш автоматизастаарын хөгжүдер ажылдар талазы-биле 1986—1990 чылдарда хемчеглер планын» «Тыва даг-дүгү» комбинаттың бухгалтерия аппарады ажылдап кылгаш, ону боттандырып турар. Машина-саналга станциязы комбинатта 1971 чылдан бээр ажылдап турар. Саналга-перфорация машиналарын шиңгээдип эгелээни-биле учет ажылын механизастаарын чорудуп келген. Шалың болгаш күш-ажыл төлевиринге, материалдар, артык кезектер, биче өртектиг эт-херекселдерге, кол фондуларга, амортизация санаарынга, чүък транспортунга болгаш оон-даа өске операцияларга хамаарыштыр учетту механизастаан. Учеттуң ол кезектерин механизастааны отчетту бээриниң хуусаазын кызырган болгаш көргүзүглерниң шын, частырыг чок болурун хандырган. Ажылдакчыларның шалыңын ажаалта кассазын дамчыштыр төлээлериниң документилерин белеткээрин механизастаарының төлевилелин бо чылын ында ажылдап кылган.

Бо бүгү ажылдарны чорударынга комбинаттың кол бухгалтери Виктор Михайлович Волковтуң киирген үлүү эвээш эвес. Ооң күш-ажылчы амыдыралы 1963 чылдан бээр «Тыва даг-дүгү» комбинат-биле холбаалыг. Ооң инициативалыг, негелделиг чоруу бухгалтерия коллективин өстүрүп, быжыглаарынга улуг рольду ойнаан. Комбинаттың бухгалтериязында 17 кижи ажылдап турар. Сөс-биле-даа, ажыл-херек-биле-даа дузалаарынга белен Виктор Михайлович-биле кады ажылдап тургаш, аныяк кижилер белен эвес-даа бол, чугула мергежил — бухгалтер ажылын шиңгээдип ап турарлар. 23 чыл иштинде ооң өөреткени кадрлар чүгле бистиң республикада эвес, Москвада, Хакасияда, Красноярскиде улуг бүдүрүлгелерниң кол бухгалтери, оралакчылары-даа болуп ажылдап турарлары бар. В. М. Волков Тыва АССР-ниң Саң-хөө министерствозунуң чанында бухгалтер учедунуң талазы-биле методвүлел кежигүнү. Учеттуң деппилгелиг хевирлерин, аргаларын шиңгээдип алырын, учетту механизастаарын эки организастааны дээш В. М. Волковтуң шаңнал, макталдары-даа хөй. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, профорганнарның хүндүлел бижии-биле-даа шаңнаткан. Бухгалтерия кадрларының билиг-мергежилин бедидеринче ол сагыш салып келген.

Бухгалтер учёдун үлегерлиг тургусканы дээш көрүлде конкурска 1984 чылда «Тыва даг-дүгү» комбинат ССРЭ-ниң Тудуг материалдар үлетпүр министерствозунуң бүдүрүлгелериниң аразындан ийиги черни ээлээни коллективтиң үре-түңнелдиг ажылының херечизи.

Камналга чурумун, хумагалыг чорукту күштелдиреринге комбинаттың бухгалтерия коллективи чамдык ажылдарны кылып, хемчеглерни боттандырып келген. Шыгыы камналганы хандырар сорулга-биле бараанныг продукция балансызын ай санында тургузуп турар. Бүдүрген продукцияның хемчээлинге немей бижиир чорукту болдурбазы-биле белен продукцияны ай санының төнчүзүнде комиссиялыг инвентаризастаарының чаңгыс аай чурумун тургускан. Капитал болгаш үүрмек септелгеге материалдарны үндүр бижиирин чүгле материалдар чарыгдалының кордүнген нормазын ёзугаар чорудуп келген. Даг массазын казарынга болгаш үндүр сөөртүрүнге кылдынган ажылдарның хемчээлин маркшейдер хемчээшкининиң аргазы-биле ай санында хынаарын чурумчуткан. Аңаа хажыдыышкыннар илереттинген болза, даг ажылдарының кылдынган хемчээлин ол ёзугаар эвээжедип, буруулуг кижилерге артыкка төлээн акша-түңнү дедир эгидип турар.

Киирип ап турар болгаш чүдүрүп чоруткан продукцияны ыяап-ла деңзилээрин чурумчуткан. Харысалганы күштелдирер сорулга-биле кииргениниң, үндүргениниң документилеринге киилдээр черниң берген талонун кожуп каар болдурган. Ынчангаш чүъктүң талонда бижиттинген деңзизи бараан-транспорт бижиинде көргүскени-биле дүгжүр ужурлуг. Ол чорук сөөртүлге үезинде чидиригни болдурбазынга дузалаан. Бо чылын чоруткан хыналдадан септелге ажылдарынга 1829 рубльди, соцстрахованиеге 272 рубльди артыкка чарыгдааны илерээн болгаш ук түңнерни дедир эгиткен.

Бо чылдың бирги чартыында комбинатта пландан ажыр 743 киловатт-шак электри энергиязы, 1607 г/кал чылыг энергиязы, 153 тонна (чижеглеп санаан) одаар чүүл, болгаш өске-даа янзы-бүрү материалдар 28,1 муң рубльге камнап алдынган.

М. ХОВАЛЫГ,
Саң-хөө министерствозунуң улуг бухгалтер-эксперти.

ЧААРТЫЛГАЛАР

Улус ажыл-агыйының бүгү адырлары — үлетпүр, көдээ ажыл-агый, тудуг, транспорт, садыг эде тургустунуп турар. Эргелел башкарылганың угаазылалдыг реформазы эгелээн. Школа өөредилгезин эде тургустунуп турар. Дээди болгаш ортумак тускай школаның реформазы эгелээн. Совет ниитилел оожургап доктаар, ёзу барымдаалаар, эрги ёзуну эдерер чоруктардан чоорту ашташтынып, күш-ажылчы моральды, социалистиг норма-чижектерни быжыглап, эргижирээн чүүлдер-биле эптеш чок демисежип турар. Ынчангаш «эде тургустунуушкун» деп сөс совет ниитилелдиң байдалын долу илередип турар. Амгы үеде дүргедедиишкин болгаш революция деп сөстерниң аразынга деңнелге демдээ салып турары ынчангаш таварылга эвес.

Ам бистиң экономикавыста чүү боop турарыл?

Бирээде, ооң хөгжүлдезиниң темпизи көскүзү-биле бедээн, нургулайында өзүлдениң шынар факторларының күсели-биле бедип турар. Үлетпүр үзүктелиишкин чок ажылдап турар, чижээ, ооң нефть тывып адыры бо чылдың август 21-де хонук бүдүүзүнде одаар чүүл тывыжының планнаттынган деңнелинче үнген. Үлетпүр ниитизи-биле планныг даалгаларда муриады ажылдап турар. Оожум-даа болза тудугга байдал экижип орар, амыдырал хандырылгазы калбарып, транспорт комплекизинде байдал экижип орар.

Кижилерниң хөй нуруузу бурунгаар кылган бо базымнарны чүгле статистика медээлеринден эвес, харын боттарының ажыл-чорудулгазының байдалындан тодаргай көрүп, билип ап турар. Чижээ, Москвада ногаалар болгаш кат-чимис садыглаары коскү апарган. Аъш-чем продуктуларынга кижилерниң хереглелин эртемге үндезилээн норма-чижектерге чедир долу хандырары — чоок эвес хемчээл дээрзи билдингир харын. Ынчалза-даа аъш-чемниң сүүзүнүүнүң талазы-биле бистер делегейде бирги черлерниң санында бис. Амгы үеде калорийлерниң шынарының айтырыын шиитпирлеп турар бис.

Агроүлетпүр реформазында баштайгы эки түңнелдер бар-даа болза аңаа оожуургаар арганывыс чок. Негелде улам улгадып, шугумчүлел күштелип турар. Эде тургустунуушкун бүгү-ле чүвени доораан берип шыдавас болгай. Чаа болгаш эрги чүүлдерниң аразында чөрүлдээлерни демиселге шиитпирлээр, а ол демисел боду чалгыглыг агым-биле чоруп орар.

Колхозтар болгаш совхозтарның удуртукчуларынга бот тускайлаң болурунуң улуг аргаларын берген. Экономика талазы-биле алырга, олар канчаар-даа аажок улуг эргелерни алганы ол. Ынчалза-даа бот-тускайлаң болуру дээрге, бодуңуң ажылыңның түңнели дээш харысалгалыг болуру ол болур. А херек кырында байдалды ап көөрге, бо айтырыг нарын хевээр: ажыл-агыйлар удуртукчуларының эвээш эвес кезии төптен команда ёзугаар ажылдаар, сагылга-чуруңнуг кылдыр көстүр чаңчылдардан ам-даа уштунмаан, бүдүрүлгениң ёзулуг командирлери болбайн турар болгаш боттарынга харысалга алырындан ам-даа коргуп турар байдалдар бар. Шаг-үе биске чаа кыйгырыгны кылган болганда эде тургустунар болгаш аңаа төлептиг харыыны бээр ужурлуг бис.

1987 чылдан эгелээш чурттуң бүгү үлетпүрү ажылдың чаа байдалдарынче шилчиир. Ажыл-агыйны чорударының экономиктиг быраларын колдады ажыглаарын, инициативаны калбартырын, бүдүрүлгелерниң, күш-ажылчы коллективтериниң бот тускайлаң болуруп боттандырарын көрген. Төптен командылавазын, бүдүрүлгелер администрацияларын солуп, холгаарлавазын көрүп турар, чүге дизе, чер-черде байдалды олар боттары эки билир. Төптүң болгаш чер-черниң аразында дириг, органиктиг харылзаазын янзы-бүрү айтышкыннар, бижиктер болгаш саазын шокардаан саавырлар-биле солуп болбас. Бүдүрүлгелерниң бот тускайлаң ажылдаарынга эрге-хоойлу болгаш социал байдалдарны тургузары — эң-не чугула сорулга ол. Бүгү-ниити экономиктиг реформага хамаарышкан социалистиг бүдүрүлге дугайында хоойлу төлевилелин аңаа дүүштүр чогаадып турар. Министерстволар болгаш бүдүрүлгелер аразында эргелер болгаш хүлээлгелер хуваалдазын ол хоойлута тодарадыр, чыгдынган дуржулганы байлакшыдар.

Ынчангаш совет экономиканың, бистиң бүгү ниитилеливистиң эде тургустунуушкуну темпизин апкан. Экономиканы хөгжүдери — чаңгыс хүнүң херээ эвес, ынчангаш бистиң мурнувуста нарын болгаш чиик эвес сорулга тургустунган. Бистиң улус ажыл-агыйывысты делегей эталонунга тургузар төлээде болдунмас чүвени боттандырар апаар бис. Ындыг төөгүлүг улуг хемчээлдиг сорулгаларны күүседириниң дуржулгазы бистиң чонувуста бар.

Геннадий ПИСАРЕВСКИЙ,
ПМА-ның политиктиг тайылбырлакчызы.

МУРНАКЧЫ, ДАГДЫНЫКЧЫ

«Тыва кобальт» комбинаттың гидрометаллургия цегиниң улуг аппаратчыгы Иргит Чыманович Күдер-оолдуң ажыл-амыдыралы төрээн бүдүрүлгезиниң намдары-биле чарылбас холбаалыг. Ол аңаа 16 чыл дургузунда ажылдап келген. Бо үениң иштинде бедик мергежилдиг ажылчын боол дадыккан.

Дериг-херекселдерниң тургузуун эки билир, оларның туруушкун чок ажылдаарын хандырары-биле хөйнү кылып чоруур. Эвээш эвес чаартыкчы саналдарны киирген. Аныяк ажылчыннарга бодунуң байлак дуржулгазын дамчыдып берип чоруур идепкейлиг дагдыныкчы.

Эрткен беш чылда күш-ажылчы чедиишкиннери дээш, Күш-ажылчы Алдар орденниң үшкү чергези-биле И. Күдер-оолду шаңнаан. Аңаа сорук кирген ажылчын улам кызымак, хынамчалыг ажылдап турар.

ЧУРУКТА: Иргит Чыманович Күдер-оол дериг-херекселдерни хынап көрүп турары.

В. КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Ээ ёзу-биле көөр

ЧЕМИШЧИДИЛГЕ ҮРЕЛИП ТУРАР

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң минералдыг чемишчидилгелер шыгжаар сарайын кончуг таарымча чок черде, шыкта кылган. Чүге дээрге, чазын чылыг-биле кады ол шыктың суу адаандан үнүп кээр, чемишчидилгелерни үрээр. Амгы үеде ол сарайда чүү-даа чок, үрелген чемишчидилгелерни үндүрүп тел каапкан. Совхозтуң чемишчидилгелер шыгжаар чери ам чок боол турар, ынчангаш ол ажыл-агыйже чемишчидилгелер аппарбайн турар бис. Хуваалдалыг чемишчидилгезин совхозтуң удуртукчулары, кол агроному албайн та канчаар деп бодап турарлар?

Чаңгыс ол-даа эвес. Мен бодаарымга, ажыл-агый чемишчидилгелерни ам-даа негелдеге дүүштүр ажыглавайн турар. Өдек төккен черин болбаазырадып алганын көөрге, дыка кыдыра. Ынчангаш ол черден чашпаа үнген болур. Черле ынчаш, черни чыл-чылда шын болбаазыратпаска-ла, оон эки дүжүт алыры болдунмас дээрзи билдингир болгай.

Бистиң химижидилге отрядының ажылчыннары черниң бедик беримчелиг болурун күзеп ажылдап турар бис, ынчалза-даа ёзулуг ээлери ээ ёзу-биле көрбеске, ажылывыстың түңнели куду болуру хараадаңчыг-дыр.

Э. МОНГУШ,
Чөөн-Хемчик РАҮК-туң химижидилге станциязының ажылчыны.

ШЫНАР ХҮНҮ

«Экономиканы хандыр эде тургузарының дугайында чугаалап тургаш, ооң эң чугула түңнелдериниң бирээзин продукцияның шынарының боттуг бедээнинден көрүп турар бис»— деп, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев СЭКП ТК-ның июнь (1986 ч.) Пленумунга илеткелинге демдеглээн. Ынчангаш ажылдың шынары дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзү демиселди күштелдирген. Ажылчындаа кижиден, инженер-даа кижиден негелде шыңгыраан.

«Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунга чоокта чаа эрттирген Шынар хүнүнге бо айтырыгларже кол кичээнгейни салган. Шынар дээш күш-ажылчы коллектив бүрүзү демисежип турар үеде бо заводта байдал экиживейн турарын демдеглээр херек. 1985 чыл-биле деңнээрге заводтуң бүдүрүп үндүрүп турар продукциязының шынары бичии-даа экиживээн. Бо чылдың бирги чартыында болдурган үрей кылыышкыннардан 4,8 муң рубль карылгалыг болган.

Заводтуң бүдүрүп турар панельдериниң чылыг эрттиринчели күрүне стандартында кордүнгенинден куду, ооң деңзизи аар боол турар. Шак ындыг хажыдыышкыннарны моон соңгаар болдурбас дугайында трестиң лабораториязы чеже-даа негелде кылырга, ону херекке албайн келген. Хаалар чуга боол турарындан ол соокту эрттирип турар. Продукцияны бүдүрген соонда заводтуң техниктиг контроль килдизи хынап турар-даа болза, ол күрүне стандартынга дүүшпейн турар. Бо айтырыгны шиитпирлээр сорулга-биле хаалар ының кылыын хемчээр херекселди тургускан.

План ёзугаар аттестастаар ужурлуг бүгү кылыгларны бирги чартык чылда аттестастаан. Ол продукцияның ниити хемчээли 4700 кубометр, ону акша-биле санаарга, 700 муң рубль. Чаңгыс аай хевириниң дыка хөй кылыгларын, чаңгыс катап ажыглаар чагыгларны, аттестацияга кирбес, харын-даа бүдүрүлгеден уштур ужурлуг кылыгларны завод ам-даа хөйнү бүдүрүп турар.

Бүдүрүлгениң ажыктыын бедидер сорулга-биле заводта комплекстиг планны чогаадып кылып турар. Бүдүрүлгениң технологиязын болгаш ону механизастаарын экижидер, продукцияның шынарын бедидер хемчеглерни ында көрген. Чылыг бээр хоолайлар шынар плиталар, кожаалангчак фундаментилер дээн чиижектиг үш чаа продукцияны шиңгээдип алган.

Бетонга химиктиг немелделерни болгаш бүдүрүлгениң артынчыларын ажыглаар арганы нептереткен. Дыштаныр хүннерде кылыгларны ыыбырадып каар «термос» дээр арганы ажыглап эгелээнинден электри энергиязын, чылыг болгаш цемент чарыгдалын камнап алыр арганы берген.

Бригадаларның болгаш цехтерниң аразында шынар талазы-биле социалистиг чарышты заводта организастаан. Ажылчыннарның кылган ажылының шынарын хынаарын база чурумчуткан. Стандарттар болгаш хемчээр техника талазы-биле күрүне хайгааралының Тывада лабораториязының чорудкан хыналдаларының түңнелинден алгаш көөрге, заводтуң бүдүрүп турар продукциязы стандарттарга болгаш технологтуг негелделерге дүгжүп-даа турар болза, бүдүрүлгениң метрологтуг хандырылгазы четпес боол турар.

Заводтуң техниктиг хыналда килдизи болгаш лабораториязы хемчээр база хынаар чепсек-херекселдер-биле бүрүн хандыртынмаан. Опалубкаларны чедир аштавайн турарындан хевирлээр херекселдерниң кырынга бетон чыпшынып каарга, белен продукцияның шынарын бак сырадып турар таварылгалар эвээш эвес.

Техниктиг хыналданы органиазастап база боттандырып чорудуп турарында четпестер ам-даа хөй. Хевирлээр херекселдерни үзээринге ажыглаап турар суук чүүлдерни чаарының кылыын хынавайн, суг эрттирбезин тодарадыр талазы-биле техниктиг хыналданы чорутпайн, арматураларны каңнап тудуштурганын контрольдавайн турар. Ону хынаар приборлар болгаш дериг-херекселдер чок боол турар. Чүгле доктаамал эки ажылдаар дээш эвес, харын шынарлыг продукция бүдүрер дээш заводтуң удуртулгазы бо айтырыгларны болур-чогууру-биле шиитпирлээр үе келген.

Күш-ажылчы коллективтиң кежигүн бүрүзүнден, кижи бүрүзүнүң чогаадыкчы ажыл-ижиинден, дааңдырган ажыл-херек дээш кижи бүрүзүнүң харысалгазын бедиткенинден ажыл бүдүнгүр болур дээрзин уттуп болбас херек. Үстүнде айыткан четпестерни эдип алыр талазы-биле «Тыва суг тудуг» трестиң демир-бетон кылыглар заводунуң коллективи боттуг хемчеглерни дүрген ап чорудары негеттинип турар.

Р. ГАЛИНА.
Тываның Курхайгаарал лабораториязының улуг инженери.

КАМНАЛГА ДЭЭШ—ШАҢНАЛ

Эргелелдиң бригадаларының аразында чарышты түңнээрде бригада бүрүзүнүң тудуг материалдарын камналгалыг ажыглаанын база барымдаалап турар. Кандыг-бир объектини дужаарда аңаа ажылдаан бригадалар чеже түңге тудуг материалдарын алганын, а материалдарны херек кырында канчаар ажыглааның экономистер хынап үндүрүп көрүп турар бис. Чижээ, 160 квартиралыг № 12 чуртталга бажыңының тудуунга В. Е. Дубининаның, Ч. Ч. Доңгактың, Н. А. Панинниң бригадалары 181768 рубльдиң чыып эптээр демир-бетон конструкцияларын бичии-даа үрелиишкин, чидириг чок ажыглааны дээш 626 рубльдиң акша шаңналын алганнар.

Ол ышкаш С. В. Осетровтуң удурткан монтажчылар бригадазы № 5 чуртталга бажыңының тудуунга демир-бетон конструкцияларны чидириг чок, камналгалыг ажыглааны дээш 1783 рубльдиң шаңнал акшазын алган.

В. ОВЧАРОВА,
«Кызыл тудуг» эргелелинде экономист.

ЧИДИРИГНИ КАЯА-ДАА БОЛДУРБАС

Ажаалдада камналга

Күскү дүжүт ажаалдазының үезинде камналгаже, — тарааны кезерде, комбайннардан сөөртүрде, шаңнарга сайгарарда, оон шыгжаар черлерже дажыглаарда болгаш шыгжаагга кадагалаарда — кичээнгейни кажаңгызындан-даа улгаттырар херек. Ылаңгыя бо чылын, агаар-бойдус чаашкынныг, тарааның бышканы дески эвес, хенчелеп үнгени хөй, сывы бедик-чавыс болган үеде чидириглер-биле демиселди күштелдирери чугула.

Сөөлгү хүннерде чаъс чаап, хадаан түңнелинде чамдык шөлдерниң тараазы чыдыпкан. Ындыг черлерниң, ылаңгыя узун сыптыг болгаш салам тарааларны ажаары дыка берге. Оларны ажаарда комбайннарны эде дерири, сып көдүртүр болгаш тавыча аңдарар херекселдерни ажыглаары чогумчалыг.

Ушкан тараа ажаарынга комбайнер В. И. Морозовтуң чогааткан херекселин мурнуку чылдарда-ла бистиң республиканың ажыл-агыйларынга ажыглап турган. Ол херекселди совхозтарның мастерскаяларынга дүрген кылып ап болур, бедүүнү аажок.

Комбайнның мотовилозун эде дериирде баштай 5 мм чоон 65—Г проволокадан узуну 470 мм немелде (105 кезек) бистер кылып алыр. Бисти 145 мм ээй тырткаш, бир ужун (80 мм) кыдыынче дорт ыргайтып каар. Кол бистерниң (2) аразында хоолайларга (1) 90 градус ийленчек ийи үттү (4) үттээр: бирээзиң — дал ортузунга өскезин — — 40 мм кыдыынче. Төвүнде үтке (чурук 1) немелде бисти (3) суккаш, ону кыдыында үт дамчыштыр 25-35 мм шплинт-биле хоолайга (1) чыпшыр быжыглап каар. Шплинтилерниң уштарын мотовилонуң дескинер уунче удур ээп каар. Немелде бистерниң уштарын 230 мм бурунгаарладыр, ынчап олар өске демирлерге дээшпес.

Эде дерээн мотовилону таарыштырары аңаа мотовилонуу-биле дөмей. Шуут чыдыпкан болгаш токтуп турар кылдыр быжа берген тарааны ажаарда, бистерниң салааларын 35—40 градустап эвээш эвес ыргайтыр. Мотовилону тараа кезер бистен бурунгаарлаткан тудум (200 — 500 азы 500 — 700 мм) ушкан сыптарны көдүрери экижиир. Ынчангаш мотовилону бурунгаарладыр уяну 300 — 350 мм уладыры чугула. Салааларның уштары-биле чер аразының хемчээли 10 мм болур болза, сыпты көдүрери улам эки болур. Оларның бот-бодундан ыраа 30 мм-ден эртпес ужурлуг. Салааларның уштары бистерниң аразынче кирбес кылдыр кылырда мотовило көдүртүр гидроцилиндрлерниң плунжерлеринге кызыгаарлаар втулкадан кедирип каар.

Черже шуут чыпшыр ушкан, сыптарының хөй кезии кезер аппараттың бистериниден безин чавыс болган тарааны кезерде, жатканың кезер аппарадынга сып көдүртүр лифтер (чурук 2) тургузар. Ындыг херекселдерни 10—12 мм чоон, борбак болгаш узун демирден кылыр. Демирниң бир ужун калбартыр таптааш, аңаа 12х12 мм дөрбелчин үт кылыр. Үттүң ортузундан 135 мм черге демирни ээр тырттып тургаш, хавак кылып алыр. Ооң соонда бисти ол демирниң аразынче суккаш, салаалар быжыглаар ээриилди демги дөрбелчин үтке быжыглаптар. Сып көдүрүкчүлериниң аразынга уш-уш салаалар хос артып каар ужурлуг, оон чоокшулаарга тараа тырлып туруп бээр.

Ийи бистиг болгаш салаа чок аппарат (чурук 3) шимчээр бистен (1), шимчевес бистен (2) бис кыскыжындан (3), ыргак демирден (4) болгаш калбак демирден (5) тургустунар. Ындыг херекселдиң шимчеп турар бизин ыдыртынмас кылдыр таарыштырып алыр.

Ол тавычаларны кургадырда, оларны тараа хоорзуунунга сайгара салыры чугула. Ону кылырда ГВК-6 грабльдиң дугуйларын ажыглап болур. Ынчаар кожарын 4-кү чурукта көргүскен: 1—кронштейн, 2 — втулка, 3 — дугуй, 4 — брус, 5 — дугуй, 6 — соңгу брус, 7 — хомут.

Эглип турар брус (4) кожуп каан кронштейнни (1) тракторнуң рамазынга ээриилдер-биле тудуштурар. Брус оруунга 80—100 мм чоон хоолайны ажыглап болур. Аңаа (4) грабльдиң ийи дугуюн (3) кожар ийи втулканы (2) чыпшыр каңнаптар. Пружина быжыглаар ийи кронштейнни база аңаа каңнаар. Соңгу брустуң бир ужун гидрокөдүрүкчүнүң солагай талакы тырткыжынга хомут-биле (7) быжыглаар, а өске ужун бруска (4) шимчевес кылдыр кожар. Сүрүшкек ийи дугуй черже кадалбазын база оңгул-чиңгил черлерге таарымчалыг болзун дээш, брустарның тудушкан черинге дугуй тургузар.

Чамдык ажыл-агыйлар тавыча аңдара октаарынга шнек ажыглап турар (чурук 5). Бо херексел ону тракторга кожар өзектен, редуктордан шнектен, муфтадан, ийи подшипниктен, ийи башмактан болгаш кожар дээрбектен тургустунар. Ону кошкан тракторнуң соңгу ийи дугуюнуң аразын чоокшуладыры-биле эде дерир. Шнектиң долганырын болгаш тракторнуң дүргенин тарааның байдалын барымдаалап таарыштырар. Шнек тавычада тарааны аңдара кагбышаан, көгжейтир октап чоруур, ол чорук тарааның кургаарынга дыка дузалыг. Ук херекселди мастерскаяга чаңгыс хүн кылып алыр.

Ажаалда техниказын эде дериириниң аргалары дыка хөй. Техниканы бо чылдың байдалынга таарыштыр дериириниң сүмелери, схемалары районнарның агроүлетпүр күрүне каттыжышкыннарының шуптузунда бүрүн бар. Ажыл-агыйларының удуртукчулары, совхозтарның тускай эртемниглери, он ийиги беш чылдың баштайгы дүжүдүн чидириг чок ажаар сорулга-биле, техниканың бедик бүдүрүкчүлүг болгаш таарымчалыг ажылдаарын хандырган турар ужурлуг. Маңаа эртемниң чедиишкиннерин болгаш мурнакчы дуржулганы долу шиңгээдири болгаш ажыглаары чугула.

А. БАХВАЛОВ,
Агроүлетпүркүрнуң механизация килдизиниң инженери.

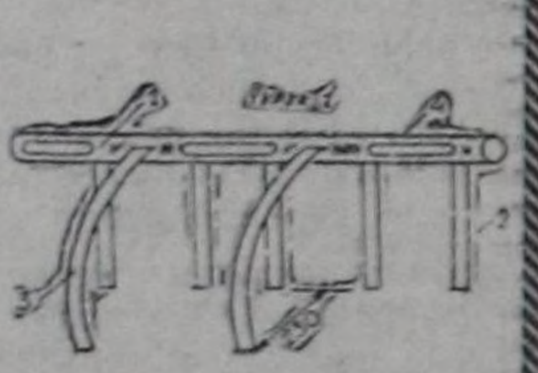

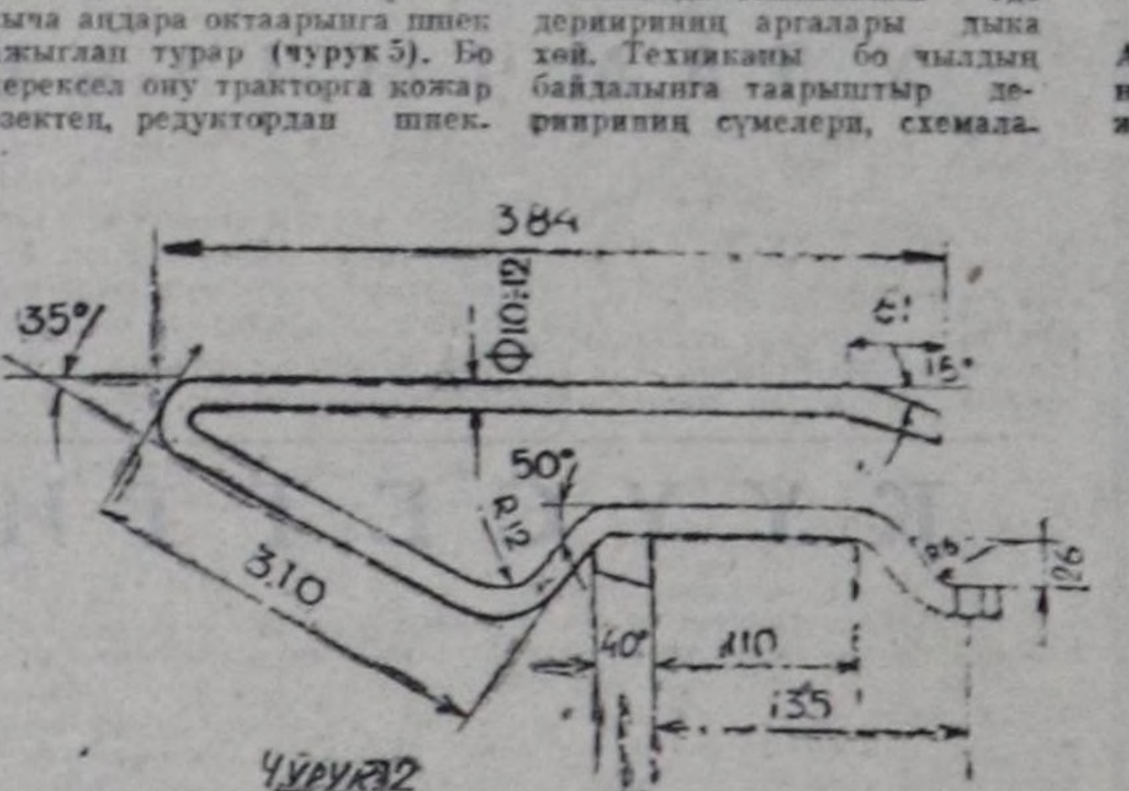

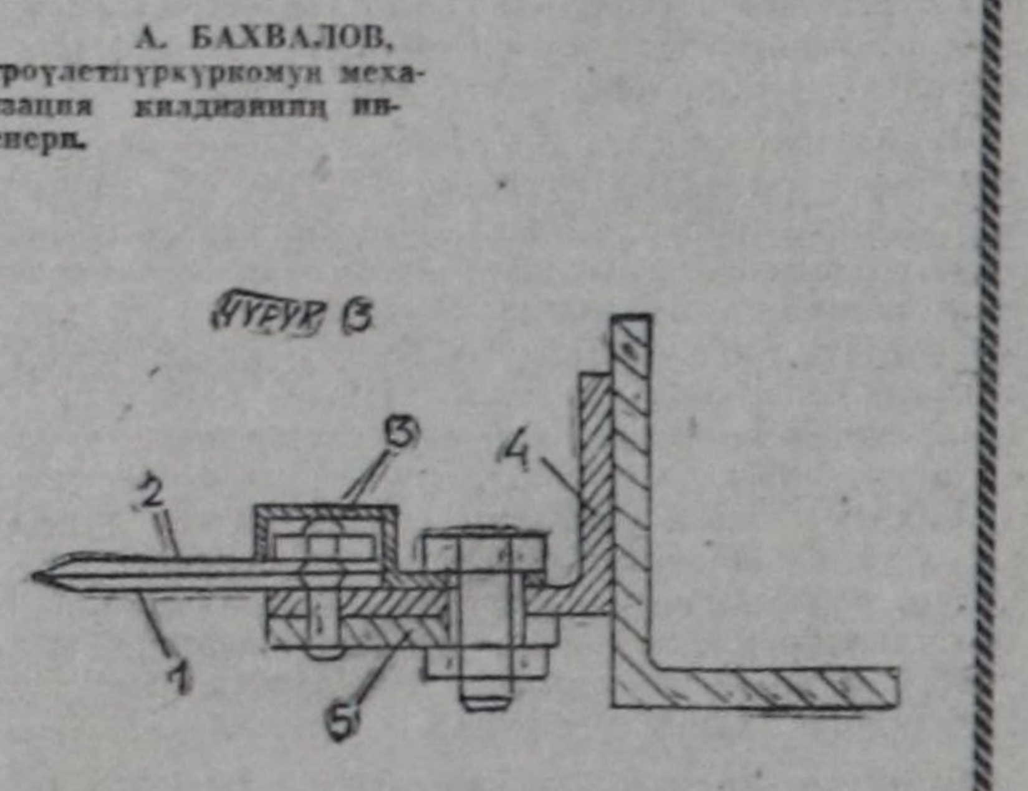

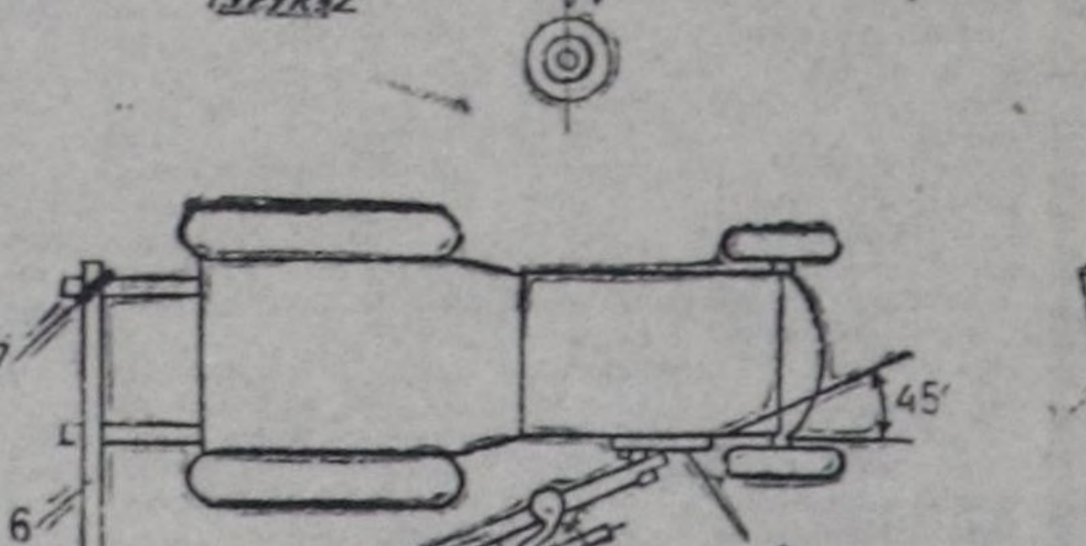

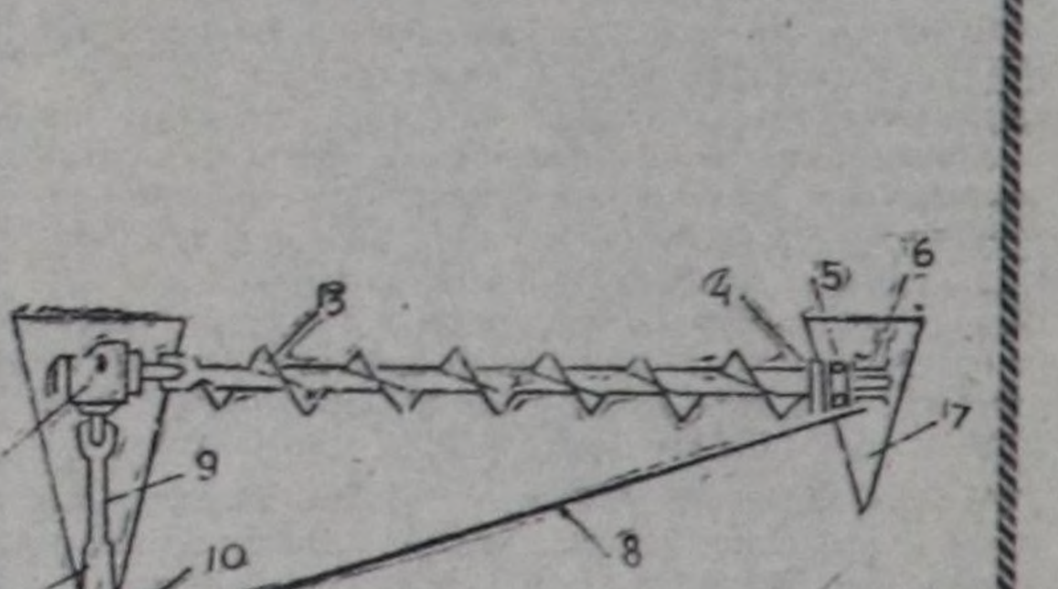

ЭКИ АЖЫЛДААРГА—АЖЫКТЫГ

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң ээлчеглиг хуралынга улус ажыл-агыйының бүдүрүлге адырларының ажылдакчыларының ажыл төлевирин организастаарын сайзыраңгайжыдар болгаш тариф ёзугаар чаа төлевирни база албан-дужаал шалыңнарын киирер талазы-биле хемчеглерин чугаалажып көрген. СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш ВЦСПС-тиң бо айтырыг талазы-биле доктаалында күш-ажыл төлевирин организастаарын сайзыраңгайжыдары, тариф системазының ролюн бедидери, шаңнаарының, шаңнал талазы-биле чедир болгаш немей төлээриниң дээштиин күштелдирери көрдүнген. Тариф талазы-биле чаа төлевирлер болгаш албан-дужаал шалыңнары үлетпүр, кодээ ажыл-агый, тудуг, транспорт, харылзаа ажылдакчыларынга доктааттынып киирттинген турар.

— Бүдүрүлгеде ажылдап турар ажылчы чоннарның бүгү кезектериниң ажыл төлевирин комплекстиг сайзыраңгайжыдарының программазы — ол дээрге партияның социал политиказының чугула угланыышкыннарының бирээзиниң тодаргай боттаныышкыны-дыр — деп, ССРЭ-ниң Күш-ажыл болгаш социал айтырыглар талазы-биле күрүне комитединиң даргазының оралакчызы Б. Н. Гаврилов ол чаа чүүлдү тайылбырлавышаан чугаалаан. — Ниитилел хөгжүлдезинге дүргедээшкинниң чедип алыры — ол дээрге ажылчы чоннарның чаагай чоруун бедидерин күш-ажылдың ажыктыы-биле сырый холбаары, кижи дугайында бүгү талалыг сагыш салыышкынны социал чөптүг чоруктуң принциптерин чайгылыш чок боттандырары-биле холбаштырары-дыр деп, СЭКП-ниң XXVII съездизиниң индириинден дорт медеглээн. Ажыл-агыйны экстенсивтиг арга-биле чорудуп келген чорук бүдүрүлгени эргелеп башкарарынга эвээш эвес берге айтырыгларны шиитпирлээр кылдыр биске арттырган болдур ийин. Оларның арасындан, ылаңгыя материал талазы-биле идиг бээриниң системазы дыка моондак таварыштырган. Сөөлгү он чылдарда күштелип келген деңнештирилге угланыышкыны, күш-ажылды нормалаарынга четпестер ажыл төлевириниң идиг бээр ролюн кудуладып, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгүнүң өзеринге шаптыктап келген. Шаңнаарының болгаш идиг бээриниң системазынга чоруткан чамдык реформалар шынар талазы-биле бурунгаарлаашкынга чедирбээн. Ынчангаш материалдыг идиг бериишкин системаларын үндезини-биле өскертири негеттинип келген.

— «Үндезини-биле» деп тодарадыг чүнү илередип турарыл?

— Мынчага чедир туруп келген механизм болза күш-ажылы дээш төлевирни хуваарынга үндезилеттинген турган болза, а чаа система — ажылчындан директорга чедир — бүгү кижилерин — ажыл төлевирин оларның ажылдап алырынче угландырып турар. Тариф ёзугаар бедиткен чаа төлевирлер болгаш албан-дужаал шалыңнары бүдүрүлгелерниң хуузунда акша-хөреңгизиниң күсели-биле доктааттынар. Күш-ажылды организастаарының болгаш төлевир айтырыгларынга, а ол ышкаш шаңнал фондуларын хуваарынга ведомствонуң чаржалажып киржиринден олар хосталыр. Ынчангаш кижи бүрүзүнүң болгаш коллективтиң күш-ажылчы салыышкынын эң чөптүг-биле өөренип көөр база шаңнап мактаар, бүдүрүлгениң курлавырларын ажыглаарынга оларны доктаамал болгаш магадылалдыг сонуургалдыг болдурар арга тургустунар.

— Ынчалзажок күш-ажылчы коллективтер болгаш чамдык ажылчыннар боттарының курлавырларын ажыы-биле чугаалаксавазы чажыт эвес болгай, чүге дизе оларга бедиткен онаалдаларны бере бээр аан.

— Чаа тариф ёзугаар төлевирлерни болгаш албан-дужаал шалыңнарын киириптерге, ажыл төлевиринче бүдүрүлгеге планнаттынар акша-хөреңгиниң күсели-биле ол шаптараазын чайлаттынар. Ажыл төлевириниң фондузунуң бүгү камналгазы бүдүрүлгениң эргезинге бүрүнү-биле артып каарын азы тариф ёзугаар бедиткен негелделерни доктаадып тургузарынга ажыглаттынган туруп болурун чаа негелделер ёзугаар күрүне магадылап турар.

Чаа чурум Белоруссияның демир-оруунга шенелдени эрткен болгаш экономиктиг ажыкты берген, тариф ёзугаар төлевирлерниң болгаш албан-дужаал шалыңнарының барык дөрттүң бирин катап бедиририн хандырар арганы берген. Шенелдениң ийи чыл дургузунда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 18 хуу бедээн, ажыл төлевири 15 хуу улгаткан. Бөгүн эки ажылдаар болзуңза, даарта хөй акша-хөреңги мөөңнеттинер, ажыл төлевириниң улгадырынга ынчан чаа, эки байдал тургустунар. Чаа системада илергейлеттинген ол тодарадыгның боттуун демир-орукчулар херек кырынга эскерип көргеннер.

— Чаа системаны боттандырып эгелээринге идиг бээр тодаргай кол хемчег тариф негелделеринде чогум чүү ирги?

— Бирээде, ажылчыннарга чаа тариф ёзугаар төлевирлерни киирип турары. Ол төлевирлерни ортумаа-биле 20—25 хуу бедиткен. Ылаңгыя бедик мергежилдиг күш-ажылга идиг бериишкини улгадыр. Чижээлээрге, машина тудуушкунунда ажылчыннар-инструментальщиктерге, станокчуларга болгаш эптекчилерге алдыгы разрядтың орнунга сески разрядтыг тариф четкизин киирип турар. Ажылдаарынга таарымча чок байдалдарны барымдаалап көрүп турган, ажылчыннарның ажыл төлевирин профэвилел комитеттери-биле дугуржуп турган, аңгы-аңгы чорударын бүдүрүлгелерге чөпшээрээн. Ол чүүл бадыткаттынган болгаш берге байдалдарга ажылдаар ужурга таваржып, ниитилелге продукцияны бүдүрүп турарларга хамаарыштыр чер болганга социал чөптүг чоруктуң нормазы ол болу берген турар ужурлуг. Чаа система ёзугаар ажылдаарга эки болуп турар болганда, кижи бүрүзүнге ол ажыктыг болган-дыр деп түңнелди үндүрүп болур.

Шаңнаарының бүгү системазы бүрүнү-биле өскерлир. Коллективтерниң мурнунда турар тодаргай сорулгаларның күүселдезин ол кол барымдаалап көөр. Ол система ёзулуг демократчы: шаңналдар бээр талазы-биле бүгү-ле эргелер ам бүдүрүлгелерже дорт шилчээн.

Баштайгы санаашкыннар-биле алырга, он ийиги беш чылда күүсеттинген турары көрдүнген бо чугула социал программа 75 миллион кижиниң эрге-ажыктарынга хамааржып турар болгаш оларның амыдырал деңнелин экижидеринге көскү салдарны чедирер. Бо талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ажылды чорудары негеттинип турар. Ону ажылчын бүрүзүнге, специалист бүрүзүнге чедир тайылбырлап, чаа система болза ажылчыннарның ажыл төлевирин күш-ажылдың түңнелдери-биле холбаштырган, бүдүрүлгениң ажыктыын өстүреринге, бүгү ниитилелдиң иштики курлавырларын мобилизастаарынга боттуг идигни берген турзун дээш, бүгү-ле чүвени кичээңгейлиг санап база өөренип көөр херек.

Н. ЖЕЛЕЗНОВ,
(СЭТА-ның тайылбырлакчызы).

КУР-БИЛЕ САДЫГЛАЖЫЛГАНЫҢ ӨЗҮЛДЕЗИ

— Бистиң бараан нарывыстың дээжизин совет эштер шилип алды, а бистер — оларның продукциязының дээжизин шилип алдывыс. Дараазында, 1987 чылда кызыгаар чоогунга садыглажырының үндезинин каады тургустувус — деп, Иштики Моолдуң (Кыдат Улус Республика) автономнуг районунуң кызыгаар чоогунуң садыг кампаниязының чиңгине директорунуң оралакчызы Сы Цин чугаалаан.

Ооң-биле бистиң беседавыс Иркутск хоорайга болган. «Дальинторг» бүгү-эвилел даштыкы садыг каттыжыышкынының төлээлекчилери-биле кыдат специалистерниң садыг талазы-биле чугаалажыышкыннары чоокта чаа аңаа болуп эрткен. Ол каттыжыышкынның чиңгине директорунуң оралакчызы Борис Шуцкий кызыгаар чоогунга совет-кыдат садыглажылганың дугайында мынчаар тайылбырлаан.

— ССРЭ-ниң болгаш КУР-нуң чазактарының арзынга 1982 чылда дугуржулгага дүүштүр кызыгаар чоогунга садыглажылга катап эгелээн. «Дальинторг» амгы үеде Хабаровск болгаш Приморье крайларны, Амур болгаш Чита областарны төлээлеп турар. Кызыгаар чоогунга садыглажылгага Иркутск область болгаш Якут АССР база киржип турар. Кыдат таладан бистиң-биле садыглажып турарлар — Иштики Моолдуң автономнуг райову болгаш Кыдаттың өске-даа районнары. Бо садыглажылга дээрге, кызыгаар чоогунга садыг харылзааларының дүрген калбарганын, шапкын сайзыраанын, аңаа ийи талаларның сонуургалдыын херечилеп турар.

Кыдат тала биске кодээ ажыл-агый продукциязын, ооң иштинде эътти болгаш соя бобыларын, пес-таавы, даараныгга, трикотаж кылыгларын, сава аймаан болгаш өске-даа чамдык бараан нарны садыглап турар. Бистер — тудуг материалдарын (цементини, шилди, хоолайларны), узун хуусаада ажыглаар бараан нарны — мотоциклдерни, соодукчуларны, электри чүүлдерин садып турар бис. Ийи талапың садыглажылгазында бараан нарның ассортиментизи чыл бүрүде калбарып, шынары экижип турар. Бо айтырыг совет-даа, кыдат-даа продукцияга бир дөмей хамааржыр.

Кызыгаар чоогунга садыглажылга кайы-даа талага ажыктыг болуп турар. Чонувуң чугула херегл бараан нарын шилип ап турар бис. КУР-нуң чонунга херектиг бараан нарны кыдат төлээлекчилер база шак ынчаар шилип ап турар.

— Кызыгаар чоогунга садыглажылга ийи чурттарның чонунга ажыктыг болуп турар. Бо садыглажылга уламна чедиишкиннииг дүрген хөгжүүр дээрзинге идегээр мен. Мындыг каады ажылдажылга экономика талазы-биле ажыктыг болурундан аңгыда, бистиң улустарывыстың найыралын быжыглап, бот-боттарывысты эки билчиринге дузалап турар — деп, Сы Цин беседа үезинде демдеглээн.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары М. С. Горбачев Ырак-кы Чөөн чүкке барып чораан үеде кыдат аалчылар Иркутск хоорайга келген турган. Владивосток хоорайга чугаазынга М. С. Горбачев совет-кыдат харылзааларже улуг кичээнгейни угландырган болгаш ийи чурттарның арзынга экономиктиг харылзааларда таарымчалыг бурунгаарлаашкынны демдеглевишаан, чаагай кожа-хелбээ чоруктуң болгаш тайбыңның харылзааларын Совет Эвилелиниң болгаш Кыдат Улус Республиканың арзынга хөгжүүр дээрзинге идегелдии илергейлээн.

Милентий Арбатский 50 чылдарда Иркутскиниң комсомолчуларының удуртукчузу турган, кыдат аныяктар организациязының ынчаарда удуртукчузу, амгы үеде — Кыдаттың Коммунистиг партиязының ТК-зының Чиңгине секретары Ху Яобан-биле үш удаа ужурашканын чугаалаан. Иркутск областың болгаш КУР-нуң Ляонин можузунуң аныяктарының арзынга найыралдыг харылзаалар ол чылдарда быжыг турган.

Совет-кыдат найырал ниитилелиниң кежигүннериниң кыдат делегацияның кежигүннери-биле чоокта чаа ужуражыышкыны ийи чурттарның улустарының арзынга найыралдыг харылзааларны болгаш үре-түңнелдиг каады ажылдажылганы улам ыңай хөгжүдеринче чүткүлдүң херечизи болган. Чаагай кожа-хелбээ чоруктуң алдарлыг чаңчылдарын Найырал бажыңынга шайладылга үезинде сактып демдеглээн.

— Бистиң чурттарывыстың аныяктарының арзынга харылзааны быжыглаары онза чугула ужур-дузалыг болур. Бистиң хеврээвисти келир үеде аныяктар уламчылаар болгай — деп, М. Арбатский онзалап демдеглээн.

— Бистиң улустарывыстың найыралы төөгүлүг узун хуусаалыг болгаш чаагай чаңчылдарлыг. Найыралдың чаагай, ол чаңчылдарын уламчылаар бодалдыг бис. ССРЭ-ниң Чита облазының делегациязы бо чылдың июльда бистиң районга кээп чораан. Бистиң ниитилелдиң делегациязы чоокта чаа августа, Чита облазка барып чораан. Иркутск хоорайга бир-ле дугаарында келгенивис бо. Бисти маңаа дыка найыралдыг уткуп, хүлээп алды. Бистиң бо таныжыышканывыс — чаагай херектиң эгези-дир. Эки эгелээшкин деп санаар мен. «Эки эгелээшкин — чедиишкинниң деңкезии» деп, орус улустуң үлегер чугаазы бар болгай — деп. Кыдат-совет найырал ниитилелиниң Иштики Моол, автономнуг районда салбырының чиңгине секретарының дузалакчызы Хуань Шици чугаалаан.

Александр БАТЛИН,
ПМА-ның корр.

БӨМБҮРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

⊙ Политиктиг болгаш социал-экономиктиг системаларда ылгал— тайбыңны камгалаарынга моондак болбас.

⊙ Демократтыг Афганистанда.

⊙ Чаа Каледонияда 5000 ажыг солдаттар болгаш полицейжилер бар.

ДЕКЛАРАЦИЯ

ХАРАРЕ. Каяа-даа каттышпазының сорулгазы — быжыг тайбың, бүгү-ниити чавырылдырыышкынның болгаш даштыкыдан албадаашкын, кыжаныышкын чокка улустарның бодунуң политиктиг болгаш экономиктиг системазын шилип алыр эргези, тускай догуннаар чорукту, деңэргени болгаш күрүнелерниң девискээриниң бүдүн чоруун хандырары. Ол дугайын каяа-даа каттышпаан чурттарның күрүне болгаш чазак баштыңчыларының VIII конференциязынга ооң даргазы кылдыр чаңгыс үн-биле соңгуттурган, Зимбабвениң премьер-министри Роберт Мугабе медеглээн: Каяа-даа каттышпазының шимчээшкининиң 25 чылы-биле холбаштыр болгаш юбилейлиг хуралга ол чүве чугаалаан. Каяа-даа каттышпазы — делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынга, хамаарышпас чорук дээш, боо-чепсекти дужурери, делегей дайынының айыылын чок кылыры дээш демиселге чогумчалыг күш деп, оратор демдеглээн.

Месилдежиишкиндең, коргар чоруктан, көөр хөөн чок чоруктан болгаш деңэргелиг эвес чоруктан чүгле чайлап алгаш, кижи төрелгетен чурттап шыдаар деп, бодунуң саналынга Индияның премьер-министри Раджив Ганди чугаалаан. Ядролуг чазылдырыышкыннарга Совет Эвилелиниң тургускан моратарийинге ол байыр чедирген болгаш каяа-даа каттышпазының шимчээшкини ындыг базымны ядролуг чепсектиг өске-даа күрүнелерден манап турар деп, ол айыткан.

Делегейде байдал баксыраан, боо-чепсекти эндере бүдүрерин космосче шилчидип турар болгаш шериг месилдежиишкинин болдуруп болурынчаар боо-чепсекти эндере бүдүрериниң түңнелинде кижи төрелгетенге ядролуг узуткаашкын кыжанып турар деп, Кубаның Күрүне чөвүлелиниң болгаш Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Фидель Кастро медеглээн. Чер-черде месилдежиишкиннерниң одагларын империализм көвүдедип, улустарның иштики херектеринге ооң холгаарлап кириишкини улам-на ажык болу берген деп, ол чугаалаан. Каяа-даа каттышпаан чурттар черниң тайбыңга ынакшылдыг бүгү күштери-биле сырый, чаңгыс аай хөделир ужурлуг.

Хуралдың киржикчилери каяа-даа каттышпазының шимчээшкининиң 25 чылы-биле холбаштыр декларация хүлээп алган. Ооң кол принциптери — империализмге, колониализмге, неоколониализмге, апартеидке, расизмге, сионизмге, агрессияның бүгү хевирлеринге, гегемонизмге, иштики херектерге киржир чорукка, делегейни янзы-бүрү блоктарга чарар чорукка удур демисел деп, документиде айыткан. Тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынының принциптерин амыдыралга боттандырып чорударын ук шимчээшкин онза ужур-дузалыг деп санап турар. Политиктиг болгаш социал-экономиктиг системаларда ылгал тайбыңны камгалаарынга моондак болбас ужурлуг.

(СЭТА).

ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

КОПЕНГАГЕН. Данияның Коммунистиг партиязының ТК-зының пленуму аңаа болган. Ооң киржикчилери делегей база дани ажылчы чоннарның амыдыралчы эргелерин болгаш социал чаалап алыышкыннарын камгалаарынга демиселдиң айтырыгларын чугаалажып көргеннер.

Ядролуг чазылдырыышкыннарга Совет Эвилелиниң үргүлчүлеп турары чаңгыс талалыг моратарийи дайынның айыылын бичеледиринге, чепсегленииишкининиң дүжүрерин чедип алырынга боттуг перспективаларны ажыдып турарын пленумга хүлээп алдынган медегелде айтып турар. ССРЭ-ниң саналдары ядролуг шенелделерни шуут хоруурун чедип ап болур дээр бүзүрелди кижилерге быжыглап турар. Бо чүүл Совет Эвилелиниң үлегер-чижээн эдерерин болгаш ядролуг чазылдырыышкынны соксадырын АКШ-тан дыка кызымак негеп турар делегейниң хөй-ниитизиниң калбак бөлүктерин сорук киирип турар.

1986 чылдың апрель 24-те фолькетингтиң (парламентиниң) резолюциязынга дүүштүр КНО-га болгаш делегейниң өске-даа органнарынга база ол ышкаш НАТО-га америк ядролуг чазылдырыышкыннарның үргүлчүлеп турарын сойгалап чугаалаарын Данияның чазаанга кыйгырыг ол документиде бар болуп турар. ДКП-ның саналын ёзугаар Аргентинаның, Грецияның, Индияның, Мексиканың, Швецияның болгаш Танзанияның баштыңнарының билдингир тайбың инициативаларын Дания деткиир ужурлуг.

Ам удавас 1987 чылдың апрель 16—19 хүннеринде болуп эртер ДКП-ның XXVIII съездизинге белеткелдиң чорудуп турарын чугаалажып көөрүнче пленумга улуг кичээнгейни угландырган. Ону көрүп тура, съезд мурнунуң документилерин чугаалажып көрүп турарының үезинде партияның ажыл-чорудулгазының бүгү айтырыгларының талазы-биле дискуссияны идепкейжидери кончуг чугула деп демдеглээн.

ФРАНЦИЯНЫҢ ПЛАННАРЫ

КАНБЕРРА. Франция Чаа Каледонияга шериг талазы-биле бодунуң туружун дыка калбартырын планнап турар. Оожум океанның мурнуу кезээнде Францияның эжелеп алган черлерин кезип чорааның соонда Чаа Каледонияның административтиг төвү — Нумеага ол черниң телевидениезинге Францияның премьер-министри Жак Ширактың берген интервьюзундан ындыг түңнелди үндүрүп болур. Суг адаанга чоруур хемелерни хандырып шыдапкы дег элээн улуг шериг-далай баазаларының тудуун кылыр дээн бодунуң планын Француз чазак ында боттандырар болдалдыг деп, Ж. Ширак демдеглээн. Ооң мурнунда Францияның президентизи Франсуа Миттеран Чаа Каледонияга шериг корабльдери болгаш суг адаанга чоруур хемелер доктаар черлерин, шүүргедекчи самолёттар хонар аэродромнарны тудар дугайында чугаалап турган болгай.

Амгы үеде Франция Чаа Каледонияда 5000 ажыг солдаттарны болгаш полицейжилерни тудуп турар.

Муруроа атоллада француз ядролуг шенелделерни соксадырын, Чаа Каледонияга хамаарышпас эргени тыпсырын негеп турар «далай ындыында девискээрниң» үндезин чурттакчыларының эрге-ажыктарын, Оожум океанның мурнуу талазында чурттарның килеңнээшкинин болгаш удурланыышкынын Францияның амгы чазааның тоомчага албас деп турарын Ж. Ширактың Чаа Каледонияже аян-чоруу база катап көргүскен.

(СЭТА).

ЭКСТРЕМИСТЕР ХӨДЕЛИИШКИНИ

ДЕЛИ. Индияның Пенджаб штадында айыыл чок чорук күштерин бедиткен белеткел байдалында тургускан. Индияның национал чаңгыс аай болгаш девискээр талазы-биле бүдүн чоруунга хора чедиреринче угланган сикх экстремистерниң террорлуг хөделиишкиннериниң идепкейжип турары-биле холбаштыр ындыг хемчеглер алдынган. Эрткен хүннерде Пенджабта үүлгедиишкиннер кылып турар террористер Джаландхара хоорайның округ судунуң судьязы Р. П. Гандыны өлүрген болгаш үш полицейжи-биле кады алды кижини балыглаан. Ол штаттың девискээринге чалча эрге-чагыргалыг «Халистан күрүнезин» тургузары дээш даштыкыга деткиттирген сепаратистер-биле Амритсара хоорайның районунга аткылажыышкын үезинде ийи индий шериг албанныглар өлүрткен.

Чамдык хөй-ниити организацияларының инициативазын ёзугаар Делиге болуп эрткен сикхтерниң бүгү-индий конференциязының киржикчилери сикх сандарадыкчы бөлүктерниң хоралакчы чорудулгаларын килең-биле сойгалап турганнар. Пенджабта болгаш чурттуң өске районнарында национал айтырыгларга удур бөлүктерниң боттандырып турары дерзиидээшкинниң болгаш күштеп-күчүлээшкинниң кампаниязы Пакистанда, АКШ-та болгаш барыын чүктүң чамдык өске чурттарында оңгуланып чыдып алган Индияның национал чаңгыс эвиниң дайзыннарының айтыышкыны-биле улам калбарып турар.

(СЭТА).

ПАНАМАНЫҢ ДОЛУ ЭРГЕЗИ

ПАНАМА. Ол девискээрде колониализмниң артынчызын долузу-биле узуткап, чок кылыры дээш демисежиринче чурттуң президентизи Эрик Артуро Дельвалье чонга кыйгырыышка чугаалаан. Ооң ажылының чаа үезиниң эгелей бергенинге тураскааткан Хоойлужудулга ассамблеязының байырлыг хуралынга чүве чугаалап турган, Панаманың дайзыннары аңгы-аңгы күрүне органнарының, ооң иштинде чурттуң чепсектиг күштериниң адын баскырадырын оралдажып турарлар деп, ол медеглээн. Панама каналының дугайында дугуржулгаларны эде көөр болгаш океаннар арзының ол чугула оруунга контрольду хевээр арттырар сорулга-биле олар политиктиг доктаамал эвес байдалды тургузуп алырын күзеп турарлар. АКШ-биле чарып алганы дугуржулгаларда ону баш удур көрүп кааны ышкаш, каналды бодунуң холунга алыр долу эрге Панамада барын ол айыткан. Каналды эргелеп башкарар талазы-биле панама-америк каады ажылдажылга комиссиязын АКШ-тың президентизинге бүрүн чагыртыр кылдыр шилчидерин чөпшээреп каан. Панаманың улузунуң көөр хөңнү чогу 96—70 дугаар хоойлузун эде көөрүн азы солуурун АКШ-тан чедип алыр сорулга-биле даштыкы политиктиг чорудулганың программазын хоойлужудулга ассамблеязынга чугаалажып көөрү-биле чазак чоокку үеде киирер деп, президент дыңнаткан.

(СЭТА).

ПАКИСТАНГА УДУРЛАНЫЫШКЫН МЕДЕГЛЕЛИ

КАБУЛ. Бахтар агентилелиниң дыңнатканын ёзугаар алырга, АДР-де Пакистанның херектеринге түр бүзүреттирген кижини Афганистанның ДХМ-ге келдирткен. Афган чазактың чаңгыс эвес удаа удурланыышкыннары тураа-даа, АДР-ниң күрүне кызыгаарын үрээрин Пакистанның уламчылап турарын аңаа медеглээн. Август 28-те Пакистанның шериг-агаар күштериниң реактивтиг самолёду Афганистанның агаар делгемиже кирип келген болгаш 6 километр ишкээрлей ушкан. Барык 7 минута дургузунда ол шпиончу ужудуушкунну кылган.

АДР-ниң чазаа пакистан эрге-чагыргаларының ол агрессчи үүлгедиин сойгалаан болгаш шиитпирлиг удурланыышкын медеглелин кылган.

(СЭТА).

ДЕЛГЕЛГЕ

КАБУЛ. «Чер-чер» деп ракеталар, минометтар, улуг аастыг пулемёттар, ланчыылар, автоматтар, частыр чүүлдер, чиик минометтарга болгаш үгер-бооларга миналар болгаш снарядтар. Демократтыг Афганистанга удур чарлаттынмаан дайынга контрреволюцияның ажыглап турган боо-чепсээниң ында ажыттын. Улуг делгелгезинде ындыг көргүзүг чүүлдерин делгээн. Көргүзүп турар чепсекти болгаш ок-чемзекти күрүнениң айыыл чок чорук күштери болгаш улусчу милиция Кабул можузунуң бир уездизинге дээрбечи бөлүктерин чылча шапканының соонда хавырып алган.

Көргүзүг стендилеринде элээн черге дайзыннарның ажыглап турары америк, англи болгаш барыын-герман бүдүрүлгениң химиктиг чепсектерин делгээн. Ону дээрбечилерниң ажыглап турганы дээш афган болгаш делегейниң хөй-ниитизиниң килеңнээшкини бүрүн үндезинниг. Кабулдуң херээжен уруглар лицейинге болган таварылганы сактырга-да четчир, ынчан дайзыннарның хораннап каан суундан 14 бичии уруглар өлген. 1984 чылда араатанзыг химикаттарны Нангархар можуга афган шериг кезектеринге удур ажыглаан.

Делгелгениң көргүзүг чүүлдери, мурнунда дайзыннар чораан нарының өчүктери Афганистан Демократтыг Республикага удур дайынны үргүлчүлээри дээрбечилерни даштыкыдан, чүнүң-даа мурнунда АКШ-тан, соксаал чокка деткип турарының ужурундан чүгле боор болур дээрзин херечилеп турар. Ынчалза-даа буурап дүжери чайлаш чок контрреволюцияны чүү-даа камгалап ап шыдавас.

Афганистанның Улус демократтыг партиязының ТК-ның Чиңгине секретары Наджиб делгелгеге чораш, афган дайынчыларның маадырлыг болгаш эрес-дидим чоруун, АДР-де совет шериглерниң интернационалчы дузаламчызын бедик-биле үнелеп көрген.

(СЭТА).

Шериг ёзу-чуруминуң чагыргазынга удур чоннуң калбак хөлзээшкининиң түңнелинде тургустунган байдал Пакистанда нарын болуп артпышаан. Шериг ёзу-чуруминуң чок кылырын, бүгү-ниити соңгулдаларны эртиреринге болгаш оппозицияның хоругдаттырган ажылдакчыларын хостаарын негеп турар чазакка удур массалыг хөлзээшкиннерниң киржикчилерин эрге-чагырга черлери каржызы-биле эттеп, эриндеп турар.

ЧУРУКТА: Карачи хоорайда чыскаалдың киржикчилери.

Рейтер — СЭТА-ның телефотозу.

Редакцияга чагаалардан

АЖЫК ЧАГАА КЕЖЭЭЗИ

Бай-Тал суурнуң Культура бажыңынга эрттирген ажык чагаа кежээзинге хөй чон чыылган. Ону Бай-Тал кодээ Советтиң күүскому организастап эрттирген.

Ажык чагаа кежээзинге райкүүскомнуң, райпонуң, райкүүскомнуң иштики херектер килдизиниң, культура килдизиниң, харылзаа белдириниң өске-даа район организацияларының чамдык харыысалгалыг ажылдакчылары киришкен. Беш чыл планының төлевилели болгаш райкүүскомнуң отчёдун, килдистер эргелекчилериниң дыңнадыгларын, сагылга-чурумну быжыглаар талазы-биле комиссияның ап чорутукан хемчеглериниң күүселдезиниң дугайында айтырыгны аңаа чугаалашкан.

Бирги айтырыг талазы-биле Бай-Тайга райкүүскомнуң даргазы, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутаты В. Х. Суге-Маадыр чүве чугаалааш, район бо чылдың чеди айларын канчаар доосканын анализтеп, соңгукчуларның чагыгларын күүседир талазы-биле депутаттарның ап чорудуп турар хемчеглеринге доктааган. Эрткен айларда «Кара-Хөл» совхоз күрүнеге эът, сүт, дүк дужаар болгаш мал бажын өстүрер талазы-биле районда эки көргүзүглерлиг болган. Ээр-Хавак сүт-бараан фермазы чеди айларда күрүнеге сүт дужаар планын ажыр күүсеткен.

Ооң-биле чергелештир районнуң мал болгаш чер ажылында бар хожудаашкыннарның чылдагаанын аңаа анализтеп, чоннуң амыдырал болгаш садыг хандырылгазында улуг четпестерниң барын демдеглээн.

Ажык чагаа кежээзиниң киржикчилери шиитпирлээри негеттинип турар чугула айтырыгларже кичээңгейни угландырып, ажылда бар четпестерни чугаалап турганнар.

Чижээ, район школаларының өөреникчилериниң кедер идик, хеп аймаа чедишпес. Районда дөрт муң ажыг өөреникчи бар. Бо дүвүреңниг байдалды райпо баштаар чери кичээңгейге ап, ону дарый шиитпирлээрин чон күзеп турар. Ол ышкаш быжырып турар хлебтиң шынары багай, чиг болуп турар. Бай-Талдың кодээ магазининге бараан нар хуваалдазын райпо баштаар чери шын эвес чорутканының түңнелинде чамдык чугула херегл бараан нарны садып алыкчыларга чедишпейн баргылаар.

Ажык чагаа кежээзиниң киржикчилери районнуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң, харылзаа белдириниң, район эмнелгезиниң, иштики херектер болгаш культура килдистериниң, коммунал ажыл-агый эргелелиниң адрестеринге шүгүмчүлелдерни база кылганнар. Ылаңгыя «Бай-Тал» совхозтуң чамдык малчыннары суур чоогу черлерде 6—10 километр девискээрде чурттап, ажылдап турар. Ындыг болганда, оларның ходаннарынче чагылар кадааш электри шугумун киирер талазы-биле хөй удаа аазап келген. Бо айтырыг бүтпестээнин ажык чагаа кежээзинге база демдеглээн.

Х. КАРА-ООЛ.

ЧҮГЕ ЧАЛГААРАНЧЫГЫЛ?

Мен бо суурга төрүттүнген болгаш маңаа ам чээрби үш чыл чурттап келдим. Улустан дыңнаарымга, суурувуска 60 чылдар үезинде каш-ла бажыңнар турган. Чээрби ажыг чыл иштинде бо хире улуг чараш суур апарганын кырганнар магадаарлар-дыр.

Суурнуң өзүп, хөгжүп орарынга кым өөрүвес боор. Аныяктар бистерни бир хей-аът кииришкен чүве — суурувуста Культура бажыңын тудуп, ону кончуг эки каастап, көрүштүг кылдыр дерээни. Хомуданчыг чүве чүл? Бисте спорт шөлү-даа, спорт залы-даа чок. Спорт шөлүн кылып ап болур турган. Ынчалза-даа «акша чок» дээш соксаткан. Аныяктар ону кылып ап болур бис. Ынчалза-даа бо херекке бисти удуртуп, уштап-баштаар, арга-сүме бээр, тудугга ажылдап чораан арга-мергежилдиг кижи чок боор-дур.

Спорт сайзыраваан суурга кандыг-бир шыйыглар шыйыптар кижи безин кайда боор. Улуг акыйлар бар-даа болза, олар чай чок. Даргаларывыс база ынаар баш сугар чай тыппас. Спорт залының дугайын чугаалаарындан безин дидинмес-тир бис. Демей-ле «акша чок» деп каап-тар болгай. Ол акшаны кайыын тып ап болурул?

Ону боттарывыс ажылдааштып алыр дээривиске, чайгы үеде школачылар, студентилер бо ажыл-агыйдан ажыл тыппас-тыр бис.

Шаанда сигенни ход-биле кезип белеткеп турган болгай. Ам техникага идегээш, каш тракторже көрүп алган олурар-дыр бис. Школачылар чайгы дыштанылгазын аңаала чалгаарап эрттирди. Бо чүге ындыгыл? Чүнү кылып болурул? Хамаарышкан черлер биске долу харыыдан бээри күзенчиг.

Л. БИЧЕ-ООЛ,
«Ленинчи орук» совхозтуң хойжузу.

МУРНУКУ ОДУРУГДА

В. И. Ленин аттыг «Тывадаг-дүгү» комбинаттың септелге-тудуг эргелелиниң коллективи он ийиги беш чылдың планныг онаалдаларын күүседир болгаш ажыр күүседир дээш социалистиг чарышты калбарткан.

Аныяк коммунист Клара Маадыр-оолдуң удуртуп турары шеверлекчилер бригадазы чарыштың мурнуку одуруунда чоруп турар. Бо чылдың эрткен айларының планныг даалгаларын шеверлекчилер хуусаа бетинде күүсеткен.

Мурнакчы шеверлекчилер бо хүннерде тудугжулар суурунда ийи аал чурттаар чуртталга бажыңының шеверлел ажылдарын кылып турар. Олар эргежок чугула тудуг материалдары-биле хандыртынган.

А. БАГЫТ-ООЛ.

☆

1987 чылда Крымның мурнуу эриинде курорттуң төвү — Ялта 150 харлаар.

Ялта курорттуң ёзулуг хөгжүлдези, 1920 чылдың декабрьда, ажылчы чоннарны эмнээринге Крымны ажыглаар дугайында декретке В. И. Ленинниң ат салыпкан хүнүнден эгелээн. Эрткен он-он чылдарның дургузунда Ялтага он-он санаторийлерни, пансионаттарны, дыштаныга бажыңнарын туткан. Ам хоорайда 170 санаторий-кадыкшылга албан черлери санаттынып турар. Оларның 59-ау — чурттуң аңгы-аңгы бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының сезоннуг дыштаныга баазалары болуп турар. 111 кадыкшылга чери бүдүн чыл дургузунда ажылдаар. Чылдың-на оларга 470 муң ажыг кижи дыштанып болгаш эмнедип ап турар.

ЧУРУКТАРДА: «Найырал» пансионат; өңнүктер.
Б. КАВАШКИН биле К. ДУДЧЕНКОНУҢ фотолары.
СЭТА-ның фотохрониказы.

☆

Чаңчыл болгаш аажы-чаң дугайында

ЧУГААЛАЖЫП, СҮМЕЛЕЖИРИ ЧУГУЛА

«Шынның» арыннарынга кижизидилге, ылаңгыя ада-иелериниң болгаш уруг-дарыгның, башкыларның болгаш школачыларның, черле улуг кижилерниң болгаш аныяк салгакчыларның аралажылга-харылзааларының дугайында санал-оналдыг солчуушкуну, чугаалажыышкыннарны деткип, чамдык бодалдарны илередикседим.

Шынап-ла, үлегер-чижектиң салдары, күштүг кайгамчык. Ону чоп ажыглаары чүгле кижизидилгеге эвес, бистиң ниити амыдырал-чурталгавыска, ажыл-чорудулгавыска улуг идигни бээр. Чижектерден көрээлиңер. Киргизияда аксакалдарны (ак салдыг кырганнарны) хүндүлээри — чоннуң амыдыралының утка-шынары, алыс сорулгазы деп чүвени дыңнап чораан мен. Ону караам-биле көрген мен. Иссык-Куль кыдыында суурлар аразының автобустарынга чорааш, ону хайгаараан бис. Автобустарга олуруп-даа турар, кирип-даа келген кижилер бот-боттарын иткилешпес, мурнун хуннаажып маңнашпас болду. Ылаңгыя аксакалдар бар болза оларны мурнай киирер, мурнай олуртур, олудун чайлап бээр чаңчылдыг, а корум-турумну кым-даа үревес. Аңаа чаа келген кижилер ону хажыдар хамаан чок, харын-даа магадаар, боттары ону чайгаар-ла сагый бээр. Мында кижизидикчи салдарны ниити амыдырал чедирип турар.

А бистиң республиканың чамдык районнарының суурлар аразында, Кызыл хоорай иштинде-даа автобустарга шак ындыг чурум-сагылга база чаңчыл апаар дээрзинге идегеп болур. Ынчалза-даа чамдык ада-иелер, школа назылыг безин уругларын ыяпла олуртуруп кызыдар, өске кырган, улуг кижилерге олут чайлап бээринге чаңчыктырарын оралдашпас чоруктар бар. Бо дээрге боттарының үлегер-чижээн шын эвес ажыглап турары ол. А чамдыкта хып дээн аныяк оолдар, кыстар база-ла хоорай, суурлар автобустарынга улуг кижилерни хүндүлексевес, кирерде-даа, олурарда-даа мен мурнаайн дижир болгай Олар база-ла бичии уругларга багай чижекти көргүзүп чоруурлары ол.

Улуг кижилер биле уругларның аразында билишпес, бот-боттарын деткишпес, харын-даа маргыжар, хорадажыр, хомудажыр чоруктарның бир кол чылдагааны база-ла улуг улустарда боор турар. Чүге дээрге, чамдыкта ажы-төлүвүстүң, өөреникчилеривистиң күзел-чүткүлүн, сонуургалдарын, аргашинээн, черле ниити өзүлде-сайзыралының деңнелин чедир билбейн турар бис. Чамдык негелделерни уругларга салып тура, оларны уругларывыс хүлээп ап турар бе дээрзин тодарадып билири чугула. Чижээлээрге, улуг улус-биле маргышпас деп уруглардан шын негеллени салып тура, улуг кижилерниң чамдыкта маргышпас арга чок чүүлдерни чугаалап азы кылып турарын херекке албайн барып, биргээр чугаалаарга, кижизидикчи кижизиттинген болур деп негелле чамдыкта хажып турар. Шынап-ла, бистиң аравыста «таакпылаваас» деп хоруп тура таакпылап турарлар, карлы болбас деп тура-ла өскенип бастыксаар, кулу бодаарлар, ажынчак болбас деп чагып ора-ла, бичии-ле эптек чорук дээш ажынып хорадаар, копчуттунарлар бар. Ындыг чоруктар уругларга билдинмес болгаш олар деткип-даа шыдавастар.

Уруглар бисти өттүнээннер, бистиң чагыг сүмевисти элерип, үлегер алышпар деп бодазывысса, оларны чагырарын оралдашпайн, оларның билирин, оларның сагыш-сеткилиниң хөөнүн, сеткил-чүрээниң хөлзээшкинин, дүвүрээзинин билип, деткиирин кызыдар ужурлуг бис. Ажы-төлүвүс-биле маргышпас, чөрүүжүп турбас, оларже чоокшулаар, оларның өөрүшкүзүн болгаш амыраашкынын, муңгарааашкынын болгаш хомудаанын, сорук кириишкинин болгаш аймаарап девидээнин алызындан эскерип, эптиг-чөптүг-биле уштаар, баштаар арга-хемчеглерни тып, таарымчалыг байдалдарны тургузары чугула. Азы кижизидилгениң сорулгаларынга арга-хемчеглер, чагыг-сүмелер дүүшкек турар ужурлуг.

Өөреникчи Кара-кыс Куударның чагаазы бисти өөртүп-даа, кичээндирип-даа, бодандырып-даа кээр-дир. Уруглар кара сеткил чок. Олар бодап, көрүп чорууруп дорт, ажытчажыт чогу-биле чугаалаар. Улуг кижилер угаанныг, шынын билип, үнелиг арга-сүмезин бээрлер деп чүвеге олар бүзүрээр. Ол бүзүрелди оскунмас ужурлуг бис.

Ол ышкаш кижизидилге нарын утка-шынарлыг, сорулгаларлыг болгаш түңнелдерлиг. Ол дээш харысалга чүгле кижизидикчилерде эвес, а харын угаан-бодалы сайзыраан, мөзү-бүдүжү турумчуп быжыккан, амыдыралчы дидим угаан-бодалдыг бистиң уругларывыста, өөреникчилеривисте. Ол дугайын уруглар боттары база билип турар апарганы биске өөрүнчүг. Башкылар биле өөреникчилер аразында быжыг найыралдыг, бот-боттарын хүндүлежир. Бот-боттарындан болдунар-ла шыңгыы, чөптүг негелделерни тургусчуп, салчып апаар. Бо талазы-биле шылгарааңгай педагогтар А. С. Макаренко, В. А. Сухомлинскийниң чагыглары, ажыл-херектери биске дузалаар, чаа тывызык ёзу-биле четпестерни чайладып шыдавазывыстың үндезини боор турар. Кысказы-биле чугаалаарга, Кара-кыстың өөренип турар школазында элээн четпестер бар: башкылар коллективиниң өөреникчилерге чаңгыс-аай педагогиктиг негелделерни күүсетпейн, школаның администрациязы-биле өөреникчилерниң бот-боттарынга аразынга харылзаа кошкак. Ооң уламындан чамдык өөреникчилер кичээлден дезер, чурум үрээр, а башкылар педагогиктиг кол негелделерни дыка хажыдып, уруглар-биле аралажып харылзажырда дужаалдыргак, эрге-дужаалды кол ажыглаар, дужаалдыргак сеткилдиг боор өөреникчилерниң ажыл-херээнге, амыдырал-чурталгазынче дидими-биле, ак сеткилдиг кирбейн турар хевирлиг. Бо өөредилге кижизидилге ажылында ам-даа эреңгейлээр, ёзу барымдаалаар таварылгалар барып херечилеп турар. Ындыг-даа болза, мындыг янзылыг четпестерни ажып эртериниң аргалары бистиң школавыста четчир. Башкылар биле өөреникчилерниң кады ажылдажылгазын чогумчалыг чорударының педагогиктиг болгаш психологтуг үндезиннерни школа бүрүзүнүң коллективиниң чедиишкинниг ажылдаарының кол мааңайы, кужу болгай. Бо байлак курлавырларны долузу-биле, шын ажыглаары хажык чок күүседир негелделерге хамааржыр.

Школа реформазының үшкү чылы эгелээн. Ол чуртта хайныышкынныг боттанып турар эде тургустунуушкун-биле чергележип капсырлашкан. Ооң кол идеялары уругларны болгаш аныяктарны өөредип, кижизидилгениң херээн улам сайзырадыры-биле чогаадыкчы, могаг-шылаг чок ажылдаарын шуптувустан негеп турар.

К. САЛЧАК,
башкы.

ООҢ ЧЫМЫЖЫ

Ооң харылап турар черлери Улуг, Биче Хөндергейниң 20 муң гектар ажыг арга-эзимниг, ажык делгем одар-белчиирлиг девискээринде чаптылган.

Доңчу Чанчыкович Моңгуштуң хүлээнген ажылы ооң соруглаан соруунга дүгжүп турар кижи. Бойдуска ынак, аңаа хайыралдыг ээ сеткилдиг болгаш бо ажылынга таарышкан. Хөндергейге чайын элээн каш районнарның сүт-баразн фермалары, малчыннары чайлаар болгаш арга даамалының ажылынга артык чымыш, харысалга онаажыры билдингир.

Ол малчыннар, саанчылар чайлагга келгеш, хой, бызаа кажаалары тудары-биле чылдың-на чаш шеттерни чөпшээрел чокка ужуруп, төтчеглекчи ёзу-биле аңнай бээр чоруктарга хоочун даамал коммунист Д. Моңгуш чеже таварышпаан дээр. Ынчангаш чайгы үеде хайгааралды күштелдирериниң чугулазын эки билир.

Бо чайын ол өөреникчилерниң киржилгези-биле Аныяк Хөндергейниң Чайлаг-Хем деп черде 90 гектар девискээрге шетчигештерни тарып олурткан. Өзүмнериниң үнүп олурары эки. Ынчалза-даа ол чоокку кавыга турган фермаларның инектери бичии өзүмнерни саза базып, үрегдээни аажок. Д. Моңгуш совхозтар удурткучуларынга, ферма эргелекчилеринге бо айтырыгны тургузуп, чугаалажырга-даа, ооң түңнел үнмээни хомудаачыг. Тудуг ыяжы кезип турар болгаш ыяжының курлавырлары эвээжеп олурар черлерге өзүмнер тарып олуртурга, ону тоомчага албас, үрегдээр чоруктуң уржуу алызы барып дыка аар. Ону Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл районнарының Хөндергейже мал-маганын чайлагладып турар ажыл-агыйларының удурткучулары кичээнгейге ап көрзе эки.

Д. Моңгуш Доора-Даш, Чаңгыс-Хадың деп черлерден эм үнүштерни, дыт үрезиннерин чыыр ажылды чоруткан. Келир чылын эрги ыяш кезип турган черлерде 200 гектар девискээрге дыт өзүмнери тарып олуртур ажылды чорударын планнап алган, арга-арыгны катап тургузарын чылдан чылче өстүрер сорулгалыг.

Арга даамалы мал чеми белеткээринге база идепкейлиг киржип келген. «Хөндергей» совхозтуң өөреникчилери Алик Ооржак, Володя Куулар Алдар-оол Ондар, Роберт Ондар оларны эвилелдеп алгаш, совхозка 15 тонна сиген белеткээр хүлээлгезин 20 тонна кылдыр күүсеткен.

Д. Моңгуш өөнүң херээжен ээзи чок апарза-даа, чааскаан дөрт уругну өстүрүп, кижизиткен. Ол совхозтуң улусчу контроль бөлүүнүң кежигүнү хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседип турар. А кол-ла сагыш салыр чүүлү — төрээн чериниң бойдузун камгалап кадагалаары, салгакчыларны аңаа ынак кылдыр кижизидери. Д. Моңгуш бойдус камгалалының дугайында лекцияларны номчуп, чон ортузунга беседаларны кылып чоруур.

В. ХОВАЛЫГ.
Чөөн-Хемчик район.

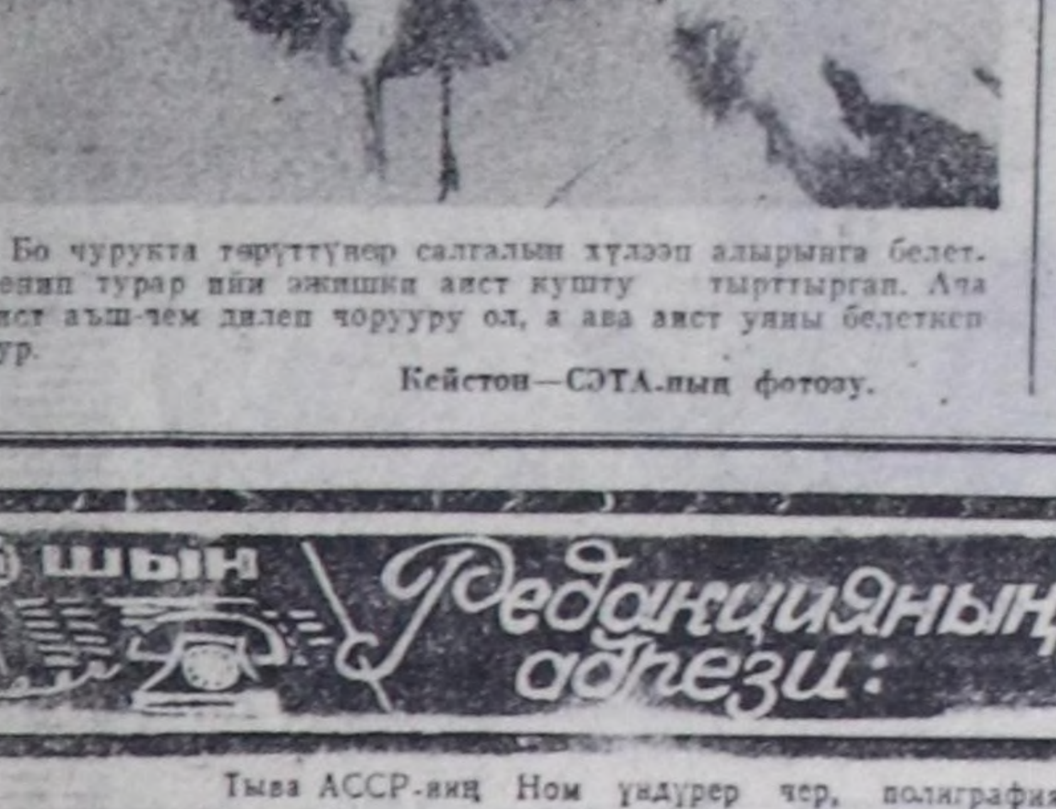

Бо чурукта төрүттүнер салгалын хүлээп алырынга белеткенип турар ийи эжишки аист кушту тырттырган. Ача аист аъш-чем дилеп чорууру ол, а ава аист уяны белеткеп тур.

Кейстон—СЭТА-ның фотозу.

БОЙДУС БАЙЛАА—ЧОННУҢ БАЙЛАА

Бойдус байлаан чоп ажыглавас, ону кээргел чок, төтчеглекчи ёзу-биле үрегдээр чоруктар, бойдусту камгалаар талазы-биле демиселдиң кошкак болуп турарының дугайында сагыш-сеткилди дүвүреди келир чагаалар редакцияның почтазынга үргүлчү кээп турар. Ол чагааларның авторлары бойдус байлаан хумагалап, аңаа ёзулуг ээ болуру кижи бүрүзүнүң хүлээлгези бооруун бижип турар.

Бойдус байлаан камгалаар айтырыгны көдүрүп, ону төтчеглеп турарының дугайында бистиң кедээ бижикчилеривистиң дөрт чагаазын мында киирдивис.

Шынап-ла, кижи төрээн чериниң бойдузунга таалап чурттаар, ооң каас чаражын магадаар, ону карак огу дег камгалаар ужурлуг. Кижи бойдустуң төлү болганда ону хумагалап, камгалаар апаар, деп Сүт-Хөл районда **Ондар Борап** чагаазында бижээн. Авторнуң чагаазындан мындыг одуруглары маңаа киирээл. Бойдуска кээргел чок, төтчеглекчи кижилерниң буруузу-биле бо чазын Бора-Тайга суурнуң адаанга арыгга улуг өрт кыпкаш, ийи хүн үргүлчүлээн. Сүт-Хөл, ыяш ажыл-агый участогу ол-бо черлериниң дузазы-биле ону өжүрген. Дыка хөй арга-арыг, эм-кат-чимис өрттенген. Ону өрттеткен буруулуг кижилер тывылбаан.

Сүт-Хөл — бойдус чурумалы каас-чараш, байлак чер. Бажы бедик Маңтүрек: маңнык-торгу чаткан ышкаш Бали-Холдан кудуу Самына, Хан-Дээр тайгалары, Кеңээ, Чээде, Кешпес, Хүүректиглер, Шом-Шум, Шелеге чедир киш, адыг, сыын-мыйгак, буур-булан, те-чуңма, диин, дилги, чер хаваны, балык-байлаң, эм оъттар дээш чүнү чок дээр. Каш чыл бурунгаар Сүт-Хөлге омуль, пелядь дээр балыктарны салган. Олар өзүп көвүдээн. Ынчалза-даа ооң камгалалы багай. Оон-моон келгилээн кижилер чайын-даа, күзүн-даа маңаа эндерик болгулаар. Хөлдүң балыын ол кижилер кара туразында өлүрүп, кырып турары чажыт эвес.

Бир хүн Сүт-Аксы суурнуң үстүнде хараганнар аразынга селгүүстеп чорааш, кымыскаяк өөн буттары-биле теп, үрегдеп турган оолдарга ужуражы бердим.

— Кымыскаяк өөн үрегдеп болбас. Бойдуска хамааржыр үнелиг чүве-дир, — дээримге, оолдарның улуу турган:

— Сээң өөң эвес, сеңээ кандыг хамаан чүвел? — деп турамык харыылап кагды. Моон алгаш көөрге, улуг-даа, бичии-даа кижилерниң аразында бойдуска кам-хайыра чок кижилер ам-даа бар боордур. Ынчангаш бойдусту хумагалаар талазы-биле чон ортузунга тайылбыр ажылын ам-даа дээштиг чорудары негеттинип турар.

Чербиде бойдус байлаан ажыглаар, кадагалаар ийи организация бар. Бирээзи — Улуг-Хем ыяш үлетпүр ажыл-агыйының ыяш пунктузу, бирээзи — ыяшты тарып олуртур участок. Чоокка чедир-ле маңаа ажылдап чордум. Ынчан бригада кежигүннеринден үш кижи кескен ыяштың бүдүүн үргүлчү аштап турду. Ынчангаш ыяжы кестинген черниң чуруму эки турган. Ыяш кескен черниң ашталгазын чоруткан черлерге ыяш кезерин чөпшээревейн турган.

Амгы байдалдан алгаш көөрге, ыяш кезип алырының чуруму хажыдып турар чүүлдер хөй.

Дыка хөй ыяшты кескеш, ону сөөртүп чадап турда, күзүн, чазын орук үстү бээр, Ооң түңнелинде кезип каан хөй ыяш шынарын чидирип, ажыглал чок аңаа-ла ирип, чыдып бээр чоруктар ам-даа бар. Эрткен чылын ыяш үлетпүр ажыл-агыйының бир ажылчыны бир машина ишти аныяк ыяшты боду туразы-биле кезип алган, бажың тудуп алды. Тасцыда балык шуут тепген. Күзүн суг сыгай бергенде, балык эзеремнерге чыгдып келирге, ону шүүрен алгаш баар-дыр. Бо бүгү четпестер-биле Чербиде лесничествозунуң ажылдакчылары эптежип олурары канчап-даа таарышпас, деп бижикчи **Р. Очур-оол** бижип турар.

Тожу районда бистиң бижикчивис **Д. Айыр-Санаа** мынчаар бижип турар. Бо чылын бистиң районнуң девискээринде кат-чимистиң үнгени эки. Ынчалза-даа бойдустуң ол хайыралын аңаап алыр талазы-биле организастыг ажыл кошкак. Катты, тоорукту чыырын организастыг чорутпайн турарындан өске черлерден келген кижилер доң катты, тоорукту чып алгаш, Кызылга-даа, өске-даа хоорайларга улуг өртекке садып турары чажыт эвес-ле болгай. Шак мындыг төтчеглекчи чорук-биле демиселди күштелдирип чорудар үе келген.

Чадаана хемниң суунга чунуп, бойдустуң чаражын кайгап олур мен. Ырак эвесте бензин-биле хөделир хирээ диргирээн соонда сагаар чоон терек оожум баткаш, черге чыжырт кылдыр кээп дүшту. Будук-бүрү белеткээринге сылдап алгаш, хүнүн бодаар кээргел чок төтчеглекчи чамдык кижилер аңаа турган ыяшты ынчаар ужуруп, унун дургаар үнген будуктарны «когжап», бойдустуң чараш чурумалын үреп турганы ол-дур ийин деп, **А. Ондар** редакцияга чагаазынга бижээн.

Арга-арыг хайгыылчылары, улус депутаттарының чер-чер Советтери, хөй-ниити организациялар чон ортузунга суртаал ажылын чорудар үе келген. Бойдустуң байлаан чоп ажыглаары хамааты бүрүзүнүң хүлээлгези деп, Тыва АССР-ниң Үндезин Хоойлузунда айыткан болгай. Ындыг турбуже кээргел чок төтчеглекчилер-биле демисел ам-даа кошкак боор турар.

УРЖУКТАРЫН БОДААР ХЕРЕК

Арга-арыг — чоннуң байлаа. Ол дугайын кижи бүрүзү билир. Бойдустуң халас кежиктерин ажыглап, оортан хөйнү-даа ап турар бис. Ынчалдажок арга-арыгга, бойдуска кандыг ажыктыг болган мен деп, чүвени бодавас кижилер хөй таваржып турар. Бойдустан чүгле алырын бодаар, ооң байлаа улам кевүдеп турзун дээш чүнү-даа кылбас кижилер төтчеглекчилер-дир. Ол дугайын даразында чижектерге көргүзээлиңер.

Бо чазын, арга-арыг өрттериңге айыылдыг үеде кедээ ажыл-агыйның чамдык ажылдакчыларының буруузу биле элээн каш удаа арга-арыг өрттери болган. Ооң түңнелинде 80 гектар арга-арыг өрттенген. «Россия» совхозтуң хову бригадири В. Меркушев Бай-Даг деп черге аңгыс болгаш саваң артыы өрттедип тура, ол черин хайгаарал чок арттырып кааптканының түңнелинде, от ыяш олурткан черже улашкан болгаш 20 гектар черниң 15 чыл назылыг олурткан ыяжы өрттенген. Ол бригадирни торгаан. Бо чижектиг таварылгалар дээш өртке удур айыыл чок чоруктуң чурумун болгаш аңгыс, саваң база сиген шөлдерин өрттедирин хораан доктаалды үрээни дээш «Шамбалыг» совхозтуң бригадири С. Ооржак, кол агроному Н. Маады, «Россия» совхозтуң кол агрономну А. Тихеев, «Кызыл тараачын» совхозтуң директору В. Евсеев, «Саян» совхозтуң бригадири В. Новоселов, «Шекпээр» совхозтуң тракторизи Д. Куулар, «Улуг Октябрь» совхозтуң директору А. Дресвянников, кол агрономну В. Володин, бригадири В. Черных, СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтуң директору И. Лавриненко, кол агрономну И. Барбалдай, бригадири В. Горелый, «Совет Тыва» совхозтуң директору С. Седен-оол, кол агрономну К. Сарыглар, бригадири Н. Моңгуш олар 100 рубль түңге чедир торгаткан. «Совет Тыва» совхозтуң кадарчызы С. Даваа Чиңге-Дагга өжүрбээн таакпы артыы октааш, 15 гектар черниң олуртулган ыяжының өрттениринге чедирген.

Сосновка суурнуң чурттакчызы Г. Иванов өөрү-биле суур чоогунга одаг кыпсып, аргалалааш, өрт үндүрген. Боттарының идик-хевин хып кээрге, оттуп кээп, өртүг өжүрүп чадааннар. Ынчалдыр беш га черниң ыяжы өрттенген. «Хөндергей» совхозтуң кадарчызы М. Сат, бригадир Х. Сат база арга-арыг өртүнүң өскүдүкчүлери болган болгаш торгаткаңнар. Аңдгаты школазының чамдык өөреникчилери чажыт таакпы тыртып тура өрт үндүрген.

Тандыда Доора-Хадың суур чоогунга сөлбир эргелекчизи Н. Кушкаревтиң буруузу-биле өрт болган. Аңаа 20 га черге олурткан 10 хар назылыг өзүмнер өрттенген. Бо чайның өртке айыылдыг үезинде ниити-биле 190 хире га черге ыяш өрттенген, а ол өрттерге колдуунда үстүнде адааныс ышкаш серемчилел чок азы өрт айыылын тоомчага албас кижилер буруулуг. Арга-арыг өрттериниң талазы-биле бүгү материалдарны улус судтарынче болгаш прокуратураларже шилчиткен.

Өрттерден аңгыда арга-арыгга улуг когаралды чөпшээрел чок ыяш кезер, арга-арыг кирер кижилер чедирип турар. Тываның авиабүдүрүлгези Кунгуртуг суурнуң самолёт хонар шөлүн херимнээри-биле чөпшээрел чокка хөй шетти база аныяк ыяштарны кескен. Ол дээш оларга 26 муң рубльдиң негелдезин киирген. Ыяш турун олуртурунуң үезин (күс, час) сагывайн, чайгы үеде ыяш олурту бээр чоруктар арга-арыгга хораны чедирип турар. Ол ышкаш арга-арыгның «эмчилери» олур кымыскаяктарның өглерин үрээр чоруктар-биле демиселди күштелдирерин үе негеп келген.

«Искра» совхозтуң кадарчызы кымыскаяктың алды кезек өөн үрегдээш, ооң чымчак оъдун малга төжеп турган. Ол дээш ол кадарчыны 620 рубльге торгаан. Чагытай хөлдүң чоогунда, Барыын-Хемчик районда кымыскаяк өглерин хөйнү үрегдээн.

Арга-арыгже ыяш ажыл-агыйларының чөпшээрели чокка үнери хоруглуг. Ынчалдажок кара туразы-биле арга-арыг кезип, каттаар, тооруктаар чоруктар ам-даа бар боор турар. Арга-арыг камгалалының ажылдакчылары ындыг кижилер-биле демиселди сөөлгү үеде күштелдирген. «Тыва сүт тудуг» трестиң чолаачылары А. Денисов, В. Пилюгин, ажылчыннары Г. Тарасов, В. Кондратьев, «Тыва коммунэнерго»нуң электриги И. Белоголов, «Тудуг-кезектери» комбинаттың ажылчыны И. Стародубцев, сайгарылга баазазындан П. Панихин, пассажир АТБ-зиниң механиги В. Осинцев болгаш өскелер-даа чөпшээрел чокка арга-арыгга чораны дээш 30 рубль чедир торгаткан.

Хамааты В. Кулеш 16 килограмм киш-кулаан үези четпээнде чыгганы дээш килограмм бүрүзү дээш 5—5 рубльге, чөпшээрел чок арга-арыг киргени дээш 30 рубльге торгаткан. Ол ышкаш торгаалга тоорукту, киш-кулаан хуусаазындан эрте чыганы дээш С. Филимонов, Н. Минкин, Бии-Хем районунуң чолаачызы В. Бутушнев, электри четкилериниң мастери И. Хазбулатов, № 4 КПТУ-нуң мастери А. Коледов, № 1 ОТЭ-ниң чолаачызы Э. Хомушку, суг-канал участогунуң начальниги А. Кийделых, ужудукчу Г. Бердачев болгаш өскелер-даа онаажыр.

Арга-арыг камгалалының айтырыы чүгле арга-арыг ажылдакчыларынга хамааржыр дээр болза, шын эвес. Бо талазы-биле боттуг хемчеглерни чер-чер Советтериниң күүскомнары, калбак хөй-ниити ап чорудар ужурлуг.

С. ЗАЛУЦКИЙ,
Тыва АССР-ниң арга-арыг камгалалының талазы-биле улуг инспектору, милицияның капитаны.

ТВ

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — «Үе». 8.45 — «Тура халышкынның төөгүзү». Сес сериялыг уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 10.00— Нефть болгаш газ үлетпүрүнүң ажылдакчыларының хүнүнге. 10.30 — Делегей болгаш аныяктар. 11.10 — «Хөм бөмбүктүң» шаңналы дээш. Түннел оюн. 11.55 — 12.00 — Медээлер. 14.30 — Медээлер. 14.50— Док. фильмнер. 15.35 — Орус чугаа. 16.10 —Чуваш хээлер. Чебоксарыдан дамчыдылга. 16.40 — Черде, дээрде болгаш далайда. 17.10—«Орус музей». 1-ги фильм. 17.40 — «Чурттуң күш-ажылчы ээлчээ». Док. фильм. 18.00 — Жюль Верн. «Агаар хейинге беш неделя». Мультфильм. (АКШ). 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.00 — Бо хүннерниң почтазы. «Кадыыңар кандыгдыр, металлург?». 2-ги дамчыдылга. 19.30 — Улустуң аялгалары. 19.50 — Сес сериялыг уран-чечен фильм. «Тура халышкынның төөгүзү». 7-ги сериязы. 21.00 — «Үе». 21.35—«Тура халышкынның төөгүзү» деп уран-чечен фильмниң сески сериязы. 23.05 — «Сакты-дыр силер бе, маэстро». Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20— «Элбекшилдиг Дастархан». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 8.35 — Музыка. 3 класс. Орус улусчу инструментилер. 8.55 — «Хем транспортунда пассажирлерниң хандырылгазының дуржулгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. Өөредииниң бирги чылы. 9.55 — «Шлюзаларга суднолар эрттирилгезиниң автоматчыдылгазы». Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — КПТУ-нуң сургуулдарынга. Обществоведение. 11.40 — Оорус тоолчургу чугааларның маадырлары. 5 класс. 11.05 — Библиотекага аян-чорук. 12.10 — Башкыга экран. Төөгү. 6 класс. 13.10— В. Астафьев. Чогаалдарының арыннары-биле. 13.55 — География. 7 класс. ССРЭ-ниң географтыг байдалы болгаш кызыгаарлары. 14.25 — Гете. «Фауст». Бирги фильм—«Дугуржулга». 15.20— Медээлер. 15.25 — «Авазынче күскү орук». Уран-чечен фильм. 16.05 — Док. фильмнер. 17.15 — К. Чуковскийниң чогаадыкчы ажылы. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Чогаалчы болгаш үе». Сибирь улустарының аныяк чогаалчыларының девискээр аайы-биле семинарының киржикчилери — Тыва АССР-ниң культуразының алдарлыг ажылдакчызы, шүлүкчү Юрий Кюнзегеш, аныяк автор Чүргүй-оол Доржу дамчыдылгага киржир. 18.55 — Док. фильм. 19.15 — Телемедээлер. 19.25 — «Аялга төвү». Программада: «Медээлер. «Бригада керээзи: айтырыглар, дилээшкиннер», «Арага ишпес чорук — амыдыралдың негелдези», «Ажылчы ээлчег соонда», Сарыг-Септе «Мерген — мастерица» клубтуң ажылының дугайында. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удуңар, чаштар». «Дангына-пагажыгаш». Мультфильм. 2-ги дамчыдылга. 20.15 — Хол бөмбүүнге делегей чемпионады. Херээженнер. ССРЭ биле КУР-нуң шилиндек командалары ойнаар. 21.00 — «Үе». 21.35 — «Экии, тайбың! Экии, оңнук!». Таллинден эстрада дамчыдылгазы. 23.00—23.50 — «Театр дугайында сактыышкыннар».

Редактор В. С. ШАРАВИИ

КИНО

СЕНТЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Счастливые дни Муми-Троллей» 9.30, «Этот безумный, безумный безумный мир» 11.00, 14.10, 17.20, 20.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мой ласковый и нежный зверь» 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Прощание славянки» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

Агаар

Кызылга шокар булуттаар. Биче чаъстаар. Дүне агаарның температуразы 0—2 градус чедир соор. Хүндүс 7—9 градус чылыг болур.

СЭКП Өвүр райкому, улус депутаттарының район Советиниң күүскому 1939 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, Тывага колхоз тургузуушкунунуң хоочуну, персоналдыг пенсионер

Михаил Дыңгылдаевич ЧАМБАЛ-ООЛДУҢ

үр аарааш, мөчээнин дыңнатпышаан, чоок кижилеринге болгаш төрелдеринге ханы кажыыдалын илергейлеп тур.

Шын
Редакцияның адрези:
667000. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 3. Телефоннары: редакторнуң 2-24-63, редакторнуң оралакчыларының 2-35-24, 2-23-54, харысалгалыг секретарының 2-23-55, секретариаттың 2-23-35, партийжи амыдырал болгаш үлетпүр килдистериниң 2-31-75, пропаганда болгаш совет тургузуг килдистериниң 2-37-13, чагаа килдизиниң 2-41-27, информация килдизиниң 2-20-60, культура килдизиниң 2-23-54; көдээ ажыл-агый килдизиниң 2-21-47 корректорларының 2-27-41 бухгалтериязының 2-12-45 солун келбейн барганда 2-32-75 телефонче долгаар.

Солун неделяда 6 катап үнер.

Чагыг № 3356.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажың № 1. ТС—00749